

СТИЛЯНА БАТАЛОВА (СОФИЯ, БЪЛГАРИЯ)

ПО СЛЕДИТЕ НА БОЛАНДИСТИТЕ ИЛИ ЗА ПЪРВИТЕ ПРИНОСИ В НАУЧНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ НА
ИЗВОРИТЕ ЗА ЖИВОТА И ДЕЛОТО НА СВ. КИРИЛ И СВ. МЕТОДИЙ¹

В далечната 1983 г. публикацията на Емил Георгиев, посветена на началата на Кирило-Методиевските изследвания, започва така: „Научният интерес към живота и делото на Кирил и Методий се поражда още с появата на история и филология у славянските народи. Тези две науки се развиват заедно с процеса на формирането на славянските нации през XVIII в., за да подхранят т. нар. национално възраждане: едната историята – се оказва най-моцтен фактор за пробуждането на националното съзнание, втората – филологията – е необходима за формирането и опазването на националния език, без който една нация не може да съществува. Като създатели на една нова епоха в развитието на културата и изобщо в развитието на славянските народи, като създатели на славянската писменост, литературата и на първия славянски литературен език, който се употребява в почти цяла Източна Европа с малки изменения до ново време, Кирил и Методий привличат вниманието още на първите славянски историци и филолози и изобщо на историците и филолозите, обърнали поглед към славянството“ (Георгиев 1983: 13).

Ако използваме този встъпителен устрем на Е. Георгиев като изходна точка на своето изложение и обръщайки специално внимание на историческия момент, в който е писан текстът – 1981 г. по повод тържественото отбелязване на 1300 години от създаването на Българската държава в Европа, и тогавашната конюнктура – не можем да отречем и да не отбележим, че сега има друга конюнктура и историко-политически обстоятелства, които ни карат да погледнем отвъд и още по назад от XVIII век в търсене на първия научен интерес към делото на Кирил и Методий.

Опити да се проследят началата на кирило-методиевските изследвания преди XVIII век, макар и във връзка с конкретни теми, а следователно фрагментарно или по-скоро в определени ракурси са правени и по-рано, разбира се (Martinov 1884, Snopce 1918, Snopce 1921; Meuvaert, Devos 1955, Meuvaert, Devos 1956 и др.). В последните тридесет години темата за необходимостта от подобно обобщение е повдигана повече от веднъж и в средите на българските изследователи (Например Томова 1990:119, Николова 2019)². Ето защо един реферативен обзор по темата за началата на изследването на латинските кирило-методиевски извори би ни представил Кирил и Методий в различен от обичайния план, като ще се съвместят както тяхната значимост за оформянето и запазването на националното съзнание и наследство на славяните, така и най-вече ролята на светите братя като приобщители към останалата част на Европа, понеже имената им и делото им неотменно се свързват с християнизацията на славяните и народите от Централна и Югоизточна Европа.

В настоящата публикация, която има за цел да направи един първоначален и подлежащ на допълване преглед на началата на кирило-методиевските изследвания,

¹ Тази публикация е резултат от извършено изследване в рамките на проект „Кирилометодикон“ на Кирило-Методиевския научен център при Българска академия на науките с финансиране по проекта BG05M2OP001-1.001-0001 за изграждане и развитие на Центъра за върхови постижения „Наследство БГ“.

² Цитираният отзив от Е. Томова, съдържа информация за доклад, четен от Св. Николова.

акцентът ще бъде поставен върху дейността на боландистите по отношение на формиране на кръга от Кирило-Методиевски извори и теми, тяхното изследване и задаването на парадигма, която следват или в непрестанен диалог, с която са, която развиват и доуточняват поколения изследователи при изследването най-вече на латиноезичните извори, но не само на тях. Кирило-Методиевските извори – латински, славянски и гръцки – са един сложен комплекс, който осветлява делото на светите братя в своята съвкупност. Всяка част от цялото е като орган, без който, както доказват множество изследвания, не може да се възстанови пълната картина. За да осъществим своя замисъл, ще разпрострем прегледа върху широка хронологическа рамка, която, макар и не в големи детайли, ще ни позволи да проследим процесите в развитие – от въвеждането в обращение и първите анализи на свидетелствата, през последвалите им преразглеждания в търсене на тяхната историческа стойност, установяване на тяхното авторство, последователността на тяхното възникване и родствените връзки между някои от изворите – все увлекателни и интересни въпроси, вълнували множество светли изследователски умове през столетията от края на шестнадесетия век насам.

Ако използваме като ориентир периодизацията на научните изследвания посветени на Византия, с която светите братя са неминуемо свързани, бидейки както поданици на византийския василевс, така и византийски мисионери и евангелизатори от най-приближения до патриарх Фотий кръг, трябва да отбележим, че в зората на византинистичните проучвания, т.е. в XVI век, често откриваме сведения в стила на средновековните латиноезични универсални хроники, които свързват имената им с пренасянето на мощите на Св. Климент Римски и покръстването на славяните – моравци, чехи и поляци. Едни от първите научни трудове, в които учените от Новото време се позовават на средновековните хронисти с различна степен на критичност към тях и респективно достоверност, са съчиненията, посветени на *историята на църквата*. Така например ренансансовият учен и клирик от истрийски произход, по деноминация лютеран, Матия Флаций Илирик (03.03.1520–11.03.1575) ги включва в подготвената от него част за деветото столетие в монументалната антикатолическа протестантска църковна история, т. нар *Магдебургски столетия (Centuriae Magdeburgensis)* в 13 тома, печатани в Базел от 1559 до 1574 г.³ В труда Кирил и Методий са представени най-напред в частта за разширението на църквата (cap. II. *De Propagatione Ecclesiae*) много общо като разпространители на вярата сред славяните и поляците в 861 г. Съобщава се кратко, че установяват богослужение на народностен език. За тези сведения авторът на труда се позовава на Енеа Силвио Пиколомини и Фунециус (Flacius Illyricus 1565: 15). По-нататък във втора глава, в частта озаглавена *За отклоненията (De deformationibus)* след кратко изложение на фактологията, свързана с развитието на българския църковен въпрос и политиката на папите Николай I и Адриан II по сведения от Регино, Зигеберт от Жамблу и *Понтификалната книга*, в контекста на понтификата на папа Николай I отново се споменава за двамата братя, които след като „присадили църкви“ (Plantassent ecclesias) при славяните и поляците, установили там употребата на народностния език в събранието на верните (*linguaque populari sacra peragi in coetu*) (Flacius Illyricus 1565: 18). Съобщава се, че папа Николай се опитал да ги заклеми за използването на друг език в богослужението освен латинския, но те се защитили на нарочен събор в Рим, позовавайки се на два библейски стиха – от Псалтира, в който се казва, че всяко дихание трябва да слави Господа (Пс. 150:6) и всеки език да го изповядва (Фил. 2:11). Макар че идеята за позоваването на тези места от Светото писание е по-многословно изложена като богословска аргументация за пръв път в писмото на папа Йоан VIII до моравския

³ Matthias Flacius Illyricus. *Nona centuria ecclesiasticae historiae, continens descriptionem amplissimarum rerum in regno Christi, quae nono post ejus nativitatem seculo acciderunt*. Basileae, 1565)

княз Светопулк *Твое прилежание (Industriae Tue⁴)*, по-късно тя добива стегната форма в т. нар. *Моравска легенда* и в следствие навлиза и се употребява сравнително често и в историографията от XIV–XVI в.⁵ Според протестантския клирик Николай I се престорил, че позволява на двамата братя да служат на славянски език, за да разшири властта си над славяните. За източник на тези сведения Флаций сочи тринадесета глава на първа книга от *Полска хроника* на Кромер⁶ и втора книга на Андреа от Бергамо⁷. Веднага след това Флаций добавя, цитирайки Йоан Турмайр Авентин⁸, че Методий отишъл в Бавария и започнал да изкоренява установената там от времето на Карл Велики практика да се служи на латински език, поради което бил прогонен (Flacius Illyricus 1565:18). Още веднъж сведения за славянските просветители се откриват в същото съчинение на Флаций, в глава десета, онасловена *За Епископите и Учителите. Учителите на Далмация (De Episcopis et Doctoribus Ecclesiae. Doctores Dalmatiae)*⁹. Вписани в тази географската рамка, там те са представени поотделно, в персонални статии, изградени в известен смисъл в традицията, наложена от популярните в това време съчинения от жанра *За прочути мъже (De viirs illustribus)*. Методий се явява с прозвището Илирийски, докато към името на Кирил няма никакви атрибуции. Между сведенията за двамата е вмъкнат текст за Освалд Илирийски. Последното не буди особено учудване, предвид факта че Освалд се споменава като епископ на Каринтия в един от ранните извори за Кирило-Методиевата мисия – *Покръстването на баварци и каринтийци (Conversio Bagoariorum et Carantanorum)* – непосредствено преди да се заговори за Методий като за „славянин от пределите на Истрия и Далмация“ (*Sclavus ab Hystrie et Dalmatie partibus*), който изнамерил славянската азбука. На същото място се дават и сведенията за това, че той изпълнявал богослужението на славянски, измествайки употребата на латинския език, за което бил изгонен от Каринтия и отишъл при моравците, където починал (Вж. ЛИБИ 2: 135). У Флаций се разказва по-подробно за Методий отколкото за Кирил, като са посочени, но са използвани в лична интерпретация, а не в дословен цитат, *Аналите* на Авентин и *Полюта или за произхода и историята на поляците* от Мартин Кромер. Методий е представен като Оломоуцки епископ и учител, разпространител на вярата не само във Великоморавия, но и сред поляците, създател на букви на вандалските

⁴ Текста на писмото вж. у Caspar 1928: 222. Същият текст вж. с превод на български език и бележки от Стр. Лишев в *Папа Йоан VIII. Писма. – ЛИБИ 2 (1965), 173-176.*

⁵ Вж. например Хрониката на Пшибик Пулкава от Раденин (FRB V 1893:16-17) и Глава 13. *За Местоположението на Моравия и за Сватокопио (!), предпоследния ѝ владетел, който беше и първият християнин сред моравските владетели* от *Бохемска история* на Енеа Силвио Пиколомини (Piccolomini 1532:31-32). Връзката между тези два текста е разгледана у Станчева 2015: 31–32. Употребата е засвидетелствана и в други съчинения. Вж. напр. интерпретираните у Бърлиева 1992: 42-48, по-специално 46 откъси от Кн. 4, гл. 13. от *История на Бохемия (Historia Bohemiae)* от Йоан Дубравски (Ян от Доубравка) и житийния текст от Антонио Галонио, в който се споменава за дейността на Кирил и Методий в Бохемия по ръкопис Val. H.7, от библиотека Валичелиана в Рим. Към свидетелствата за разпространението на тази формула можем да добавим и привеждането ѝ в *Догматическа история (Historia Dogmatica)* на Джеймс Ъшър, който цитира кирило-методиевския мотив по Пиколомини (Ussher, Erlington 1833:298).

⁶ Мартин Кромер (11.11.1512 – 23.03.1589), полски историк и църковен деятел. Автор на хроника със заглавие *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX (30 книги за произхода и историята на Поляците)*, отпечатана за първи път в Базел през 1555 г.

⁷ Андреа Бергамски или от Бергамо (на латински Andreas Bergomatis) (почила не по-рано от 877 г.) е ранносредновековен хронист от италиански произход. Автор е на едно съчинение, озаглавено *История (Historia)*, което е важен източник за историята на Ломбардското кралство в IX в.

⁸ Йохан Георг Турмайр, известен още с писателското си прозвище Авентин (4.07.1477- 9.01.1534), немски учен-хуманист, историк и филолог. Автор на *Анали на баварските князе (Annales ducum Boiariae)* от 1522, отпечатана за първи път посмъртно в 1554 г.

⁹ Flacius Illyricus 1565:490--491 За това, че сведенията от Авентин получават широко разпространение в XVI в. и намират отражение и в съчиненията на Флаций споменава без повече подробности и анализ Бърлиева 2015: 55.

писмена („*invenit charateres Litterarum Vandalicarum*”), който налага практиката на богослужението на славянски език сред славяните. Флаций приписва на Методий принудата да защитава в Рим правото на всеки народ да слави Бога на свой език и успеха да получи папско изволение за това. Възпроизведени са сведенията на Авентин за пропагандаторската дейност на Методий в полза на богослужението на народен език не само сред далмати и славяни, но и в Бавария. Тези негови стремежи довели до реакция на немското духовенство и в крайна сметка Методий се оттегля в Оломоуц, където починал и бил погребан с големи почести. Посочено е по кое време е живял – на Людовик Благочестиви и Арнулф. На това място Флаций повтаря дори бележката на Авентин, че това е така, освен ако няма още един Методий. Сведенията за Кирил са далеч по-скромни и той като че ли остава засенчен от Методий. Причините за това трябва да се търсят в използваните източници. Флаций съобщава, че двамата – Кирил и Методий – заедно проповядват Евангелието сред славяните и защитават правото да се служи на бащин език. На последно място се съобщава, че Кирил е донесъл мощите на св. папа Климент в Рим и че е погребан в църквата на св. Климент, след като умира там, вероятно като резултат от отравителство. Последното сведение е необичайно и не се открива в съчиненията на тези автори, на които Флаций се позовава на това място – *Полихроникон* (*Polychronicon*) на Ранулф Хигден¹⁰ и хрониката на Антонин Флорентински¹¹ (Flacius Illyricus 1565:490-491). От прегледа на предадените тук по този начин данни, можем да заключим, че Флаций в голяма степен се е придържал към представата за Кирил и Методий, която се основава изключително на сведенията стигнали до него от латинската историографска традиция или през нея, макар че на други места в труда му се забелязват следи от византийската хронистика¹². Несъмнено обаче основният акцент е върху тяхната дейност на разпространители на вярата на народностен език, което е естествено предвид общата антикатолическа насоченост на съчинението.

Няколко десетилетия след Матия Флаций Илирик най-напред в обяснителните бележки към обнародвания за първи път през 1583 г. по заповед на папа Григорий XIII *Римски Мартирологий* (*Martyrologium Romanum*) (Baronius 1585:163,165), а по-късно в десетия том на *Църковни анали* (*Annales Ecclesiastici*) (Baronius 1602:378, 559-561), писана по заръка на Филипо Нери като католически отговор на *Магдебургските столетия* и своеобразна апология¹³, за Кирил и Методий пише и *първият католически историк на Новото време*¹⁴ кардинал Цезар Бароний. В българската историография *Римският мартирологий* е бил цитиран неведнъж, за да се посочи датата на паметта на св. Кирил и Методий – 9 март. Както отбелязват Мейварт и Девос обаче, тази дата не е датата на паметта нито на Кирил (14.02), нито тази на Методий (6.04), нито има общо с православния им празник (Meuvaert, Devos 1955:379). Известно е, че датата 9 март навлиза най-напред в чешката литургична практика през 1349 г.¹⁵, а оттам в полската (Николова 1995: 76; Бърлиева 2004: 136). В първото издание на *Римския мартирологий*

¹⁰ Ранулф Хигден (р. ок. 1280–†12.03. 1364), английски монах и хронист, автор на споменатата световна хроника.

¹¹ Антонин, архиепископ на Флоренция (1389-1459 г.) Автор е на множество съчинения, сред тях и на една световна хроника.

¹² Например, когато разказва за покръстването на българите, цитира Зонара. – Вж. Matthias Flacius Illyricus 1565:13-14.

¹³ Вж. по-подробно Praefatio Augustini Theiner (Baronius 1864: VI-VII), също Pullapilly 1975:49-52. На български по въпроса за поръчителството и появата на труда на Бароний вж. Симеонова 2015: 67-68.

¹⁴ Определението е на Фр, Дворник (Dvornik 1974:325). В предисловието към изданието на *Църковни анали* от XIX в. се посочва, че по-рано е наричан и *родител на историята* (Baronius 1864: VII).

¹⁵ По подробно за включването на паметта на двамата братя в статутите на Оломоуцкия диоцез вж. Krafl 2003:160. Вж. също Kalous 2014: 324.

от 1583 г. има само кратко четиво, което фиксира агиографските координати¹⁶, в това число мястото на паметта и респективно пътя на навлизането ѝ – „В Моравия, [празникът, б.м.] на светите епископи Кирил и Методий, които, проповядващи там Евангелието, покръстиха в Христа т о з и н а р о д, и [го] запознаха с догматите на Римската църква” (Martyrologium Romanum 1583:41¹⁷). Няколко години по-късно Цезар Бароний разширява мястото на тяхното почитане (Meuvaert, Devos 1955:379, n.1) – „привлякоха във вярата Христова м н о г о п л е м е н а от о н е з и к р а и щ а заедно с владетелите им“ („qui multas illarum regionum gentes cum earum Regibus ad fidem Christi perduxerunt“ Varonius 1585:162)¹⁸. Благодарение на това, че *Римският мартирологий* е не само свод, свързан с календарната реформа на папа Григорий XIII, но е също част от отговора на Католическата църква в борбата ѝ да защити почитанието на светците от отрицанието на протестантизма, в коментирания от Цезар Бароний версия, освен систематизирането на култовете, се съдържат и данни за свидетелствата за делата и основанията за почитта към светците. Затова анотацията към паметта на Кирил и Методий започва с информацията, че техните дела са описани в шест четива в *Бревиария на превярната Полска църква*. По-нататък се казва, че „двамата са назовани Апостоли на моравците и славяните“. Обяснява, че „епископ на Славяните“ се отнася и до Методий, на когото е дадена само Моравия, понеже в регистъра на Йоан VIII се съдържат писма, които изясняват това обстоятелство. Въпреки че Бароний не цитира други адресати освен Методий, по датите на писмата от периода юни 879 до март 881 г., по техните номера в регистъра, и, най-вече, по преразказа на тяхното съдържание, днес е лесно читателят да се досети, кои са тези писма, които с голяма точност са позволили на учените да установят фактологията и развитието на живота на Методий след ръкополагането му за архиепiscop и заминаването му за Великоморавия, дейността му там, обвиненията на Нитренския епископ Вихинг, реакцията на немското духовенство срещу Методий и т.н. От важност за настоящото изложение е да се подчертае, че макар и немногословно, са фиксирани най-важните исторически факти според папските писма. В това число папското разрешение да се слави Бога на славянски език, да се служи на славянски език, след като преди това Евангелието е било четено на латински език. Към тези сведения с точно позоваване на документите от папската канцелария, в които те се съдържат, в края на анотацията се включват и възхождащи към друга традиция. На първо място по „техните деяния“ се съобщава, че са пренесли мощите на св. Климент в Рим, за да бъдат положени в църквата *Сан Клементе* и се прави посочка да се види „по-долу“, т.е. цитираните средновековни автори. Накрая присъства сведение, че самите Кирил и Методий умират в Рим и са погребани в същата църква, като на гробовете им стават множество чудеса. Най-напред за източник на последната информация е цитирана хрониката на Мартин Поляка (Опавски) (†1278) за година 859, като са отбелязани още поименно *Чешка история кн. I, гл. 13* на Енеа Силвио Пиколомини и *За историята на поляците кн. III* от Мартин Кромер.

От съпоставителния преглед става ясно, че за обясненията си Цезар Бароний е разчитал изключително на източници от първа ръка каквито са документите от папската канцелария и в много по-малка степен на агиографски и историографски съчинения, за разлика от протестанта Матия Флаций. Друга основна разлика е, по мое мнение, степенуването и акцентуването на сведенията по важност с оглед на приноса на светците и техния статус. На първо място е изведена тяхната евангелизаторска и просветителска дейност, която е насочена към спасението в Христа съгласно учението на Римската

¹⁶ За термина вж. Delehayе 1934: 7-17.

¹⁷ „In Moravia [sc. natalis] sanctorum Episcoporum Cyrillus & Metohodii, qui illic Euangelium p̄dicantes, gentem illam converterunt ad Christum, et Romanę Ecclesię dogmatibus imbuerunt“.

¹⁸ Всички преводи в настоящата статия са мои освен ако не е цитиран друг превод, бел. м.

църква и едва тогава се съобщава за пренасянето на мощите на св. Климент в Рим, което хронологически предхожда събитията, описани в папската кореспонденция.

Предпочитанията към използване на документални свидетелства от папската канцелария се утвърждават като основен методологически и отличаващ го от съвременниците му принцип¹⁹ и в по-късната вече собствено историографска, свързана с имената на Кирил и Методий, дейност на Цезар Бароний, както неотдавна отбелязва в своя публикация и А. Влаевска-Станчева²⁰. В писането на църковната история Бароний се придържа към изпитан модел – излагане на историята по папските понтификати, които съотнася по годините от Рождество Христово, както и със съответната година на управление на западни и източноримски императори. Както вече е посочвано у Влаевска-Станчева, в историческия отрязък за управлението на църковните дела от папа Николай I Бароний цитира като сведение отнасящо се до „източните монаси Кирил и Методий“ мотива за пренасянето в Рим на мощите на св. Климент Римски в редакцията на *Италианската легенда* от Лъв Остийски (1046–†22.05. 115), засвидетелствана в *Каталога на светците и техните деяния (Catalogus sanctorum et gestorum eorum)*²¹ от Пиетро де Натали (1330–1406) (Срв. Влаевска-Станчева 2015: 44). Източника си на информация Цезар Бароний указва както с типографската маргинална анотация, в която посочва *Каталога*, така и вътре в текста, където специално означава мястото на края на заемката от Лъв Остийски. Тук трябва да допълним, че в разказа, отнесен към 867 г., следва кратка информация за времетраенето на престома на светите братя в Рим и тяхната апостолска мисия сред славяните, започнала след посвещаването им от папа Адриан. Бароний посочва накратко, че за тази деятелност се споменавало в писмата на папа Йоан VIII, но мнозина разказвали за това и свидетелствата се потвърждавали дори от църковните писмени паметници („*Ecclesiastica monumenta*“). В заключителната фраза Бароний прави препратка към Римския мартирологий „...ubi in Notis alios id asserentes citavimus auctores“ („...където в Бележките цитирахме други автори, които потвърждават това“, Baronius 1602: 389). Второто място, което е свързано основно с личността на Методий, е в разказа за понтификата на папа Йоан VIII. Там Методий се споменава на два пъти – сред събитията за 879 и 880 г. (Baronius 1602: 570, 576-577). Първата информация е за обвинението повдигнато срещу Методий и за призоваването му в Рим, за да даде пред папата своите обяснения за начина, по който проповядва вярата в поверената му от Адриан II архиепископия. В текста си Бароний посочва, че са запазени писмата на папа Йоан VIII, надлежно цитирани в маргиналния апарат с номерата им по първото издание на *Регистъра* с писмата на Йоан VIII. Във втория случай, след

¹⁹ За историографските методи на Бароний вж. Pullapilly 1975: 33-48, особено с. 35., където в цитат са посочени правилата от които собствено се е ръководил Бароний в подбора и оценката на историческите извори.

²⁰ Вж. Влаевска-Станчева 2015: 42-44. На с. 43 изследователката цитира в превод думи от предисловието на Цезар Бароний за методологията, която е следвал, без да посочва точно конкретното място и без да привежда цитата в оригинал. На мястото за което става дума, Бароний обяснява мотивите си да нарече своето съчинение „Църковни анали“, като излага разликата между понятието *история* и *анали* според античните автори с препратка към Авъл Гелий (вж. Aulus Gellius, Marshall 1968: 211-212). Съгласно античната концепция *историята* се пише от съвременници и очевидци, докато пишешият *анали* разказва за факти от минали времена, които се предавали година по година с (писмени) паметници: „Annalium contra scriptor res antiquas, ut plurimum, quas sua non novit aetas, eademque per annos singulos monumentis commendat“ (Baronius 1601: Praefatio [24]).

²¹ Първото печатно издание на сборника е от 1493 г. – Petrus de Natalibus, Catalogus sanctorum et gestorum eorum ex diversis voluminis collectus, editus a reverendissimo in Christo patre Domino Petro de Natalibus de Venetiis Dei gratia episcopo Equilino, Vicenza: Enrico di Ca' Zeno, 1493. За компилатора на сборника, неговия живот и дело, както и библиография за изданията на паметника и изследвания по въпроса вж. Paoli 2012 https://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-de-natali_%28Dizionario-Biografico%29/. В българската историография по въпроса за кирило-методиевския мотив у Пиетро де Натали вж. Бърлиева 1998: 51-52.

въвеждащата в събитията част, в която Бароний обяснява какво налага Методий да се яви в Рим, цитира *Industria tuę*, писмото на Йоан VIII до Светопулк от юни 880 г. (Срв. Влаевска-Станчева 2015:44). Ето защо трябва да отбележим, че това е първото по рода си свидетелство за научния интерес към кирило-методиевски документални извори и прилагането им в научен труд.

От прегледа можем да заключим, че Бароний използва в известен смисъл като план бележките си към календарния празник на св. Кирил и Методий в Римския мартирологий. Цитираните там документални свидетелства са приведени в *Църковни анали* (*Annales Ecclesiastici*) или в референтен преразказ, или изцяло. За разлика от *Римския мартирологий* обаче тук Бароний осъвременява номерата на документите от папската канцелария по първото им издание от Антонио и Карафа от 1591 г. (Antonio, Carafa 1591:)²². Забележително е, действително, придържането към максимално близки до епохата източници, които в най-голяма степен са свързани по произход с папството. Единственото известно отклонение от това правило в случая с Кирил и Методий е споменатият мотив от втората редакция на Италианската легенда, цитиран по Пиетро де Натали. Ако се върнем към предисловието на Бароний в първия том на неговите *Църковни анали*, трябва високо да оценим постижението в тази част от труда му, която оправдава максимата „*nihil periculosius sit in historia, quam cuivis scribenti de quacumque re fidem habere*” („в историята няма нищо по-опасно от това да имаи вяра на който и да е писател за каквото и да е“). Събраните от различни източници сведения, чиято истинност се е стремил да удостовери чрез документи, посочвани в маргинални анотации или в самия текст, Бароний подреждал, доколкото съумявал, хронологически.

Подробният съпоставителен преглед на сведенията за Кирил и Методий и тяхното дело в съчиненията на Бароний и Флаций са необходими тук, за да ни представят илюстративно отношението към славянските апостоли и просветители в популярни в европейски мащаб историографски съчинения от епохата на Реформацията и началния етап на Контрареформацията. Съчиненията, за които стана дума обединяват в себе си множество сведения за Кирил и Методий, които имат различен произход и сложна традиция. Те онагледяват в известна степен Кирило-Методиевото дело през погледа на две противоположни идейни църковни течения. Както беше посочено, у Флаций се обръща много голямо внимание на изнамирането на славянските букви и на извършването на богослужението на народностен език. Този акцент е в унисон с една от основните идеи на Реформацията – Божието слово да достига до вярващите на народен език и да се улесни непосредствения достъп на народа до библейския текст. У Бароний, от друга страна, прозират наченките на научните подходи, реализирани в пълна степен по времето на Контрареформацията, наченала с Тридентския събор (1545–1563), в средите на йезуитските възпитаници и учени. За Контрареформацията са характерни центростремителните сили и те намират своето отражение в модела на църковната история на Бароний. Ето защо, без да се разпростираме в настоящото изложение на причините и респективно върху процесите на промените, настъпили в църковния и политическия живот на Европа в XVI в., не можем да не отбележим, че Реформацията и зараждащата се Контрареформация повлияват върху интереса към историческите извори и тяхното използване. Що се отнася до интереса и отношението към Кирил и Методий и интерпретацията на тяхното дело най-отчетливи са следите в паметниците от чешките земи, където културната и религиозна основа и социално-политическите фактори влизат във взаимодействие с Контрареформаторската политика на католическата църква и

²² Вж. също критическото издание на писмата Регистъра на папа Йоан VIII от Каспар (Caspar 1928: 160, 161, 222, 243), в което се посочват както ръкописните свидетелства и изданията на кореспонденцията на Йоан VIII, така и славистичните изследвания, които въвеждат в обращение тези извори за живота и дейността на славянските първоучители.

опита ѝ да усвои и претвори историческите факти и събития, така че да се възстанови нарушеното църковно единство и да се укрепят позициите на католическата църква в земите на Чешката корона, разклатени от протестантството. Проводник стават йезуитите, чиято разгърната дейност в религиозната и образователната сфера, особено сред благородничеството, има за цел да утвърди наличието на църковно-териториални права въз основа на традиция и приемственост. Всъщност не е без значение да се отбележи, че в началния период на барока – в XVI век историографските съчинения са силно повлияни от реторичния характер на хуманистичната историография, в която поучителната функция на разказа е основна и често пъти е подсилвана чрез измислени събития и легенди.

Около средата на XVI в. отново с цел укрепяване на позициите на католичеството в борбата му с лютеранството се появяват и първите европейски сборки с жития на светци, целящи да отсеят достоверните разкази за светците. На първо място поради дейността му и усилията за църковната реформа в Полша ще отбележим поредицата на епископа-коадютор на Бергамо, по-късно на Верона Луиджи Липомано (1500 – 15.08. 1559) с неговата поредица *Жития на древните светци (Sanctorum priscorum vitae)*. Въпреки че тя трябвало да се съдържа в осем тома, от 1551 г. до смъртта на Липомано излизат шест, а последните два са отпечатани от неговия племенник, църковният деятел Агостино Липомано. За съставянето ѝ Луиджи Липомано си сътрудничи с Марчело Червини, бъдещият папа Марцел II (9.04–1.05. 1555), с хуманиста Жентиан Ерве (1549–12.09.1584) и с кустода на Ватиканската апостолическа библиотека кардинал Гулиелмо Сирлето (1514–6.10.1585). Сред легендите е включен първи превод на латински на Симеон Метафраст, жития от Теодорит Кирски, *Духовна поляна* от Йоан Мосх, а също и мартирологията на Адон от Виен. Поредицата, както отбелязват някои изследователи, се ползвала с интерес, но не се отличавала с особена научна стойност (Dubois, Lemaitre 1993: 41-42, Koller 2005 https://www.treccani.it/enciclopedia/luigi-lippomano_%28Dizionario-Biografico%29/). Липомано цитира в заглавията на житията източниците си, но материалът не се явява твърдо систематизиран по някакъв начин и ориентирането в него е трудно, като се изключи първият том, в който хронологическият ред е най-ясно открояващият се принцип за подредба²³. Много скоро след това, като продължител на делото на Липомано се заявява роденият в Любек Лауренц Зауер, по-популярен с латинизираното си име Сурий (1522–1578). По сведения от писмо на един от първите членове на Обществото на Исус – Петер Канизий,²⁴ Сурий бил роден в протестантско семейство, но приел католичеството в Кьолн от Канизий, а след това станал картузианец (Canisius, Petrus, Braunsberger 1896: 36). Заглавието на поредицата на Сурий ясно указва каква е основната цел на сборката – *За доказаните жития на светците отчасти от томове събрани от Луиджи Липомано, отчасти събрани от отлични ръкописи от брат Лауренц Сурий (De probatis sanctorum historiis, partim ex tomis Aloysii Lipomani..., partim etiam ex egregiis manuscriptis codicibus.. collectis per F. Laurentium Surium)*. Сурий полага усилия да подреди житията на светците по паметните им дати, подредени в томове по месеци. Методът му на работа е далеч от съвременните представи за критическо издание, но той осъществява собствена редакция на текстовете. След първото издание от 1570–1576 г. в три тома, обхващащи първата половина на календарната година, той започва второ издание в седем тома, което не успява да завърши докрай сам. Последните два тома за септември-октомври и ноември-декември излизат посмъртно. Сборката с жития на Сурий е много популярна, търпи още няколко

²³ По-подробно за целта, подбора на материала и структурата на поредицата на Луиджи Липомано вж. Voesch Gajano 1990.

²⁴ Петър Канизий (1521–1597) е йезуит, нидерландец по произход, който участва в учредяването на йезуитския колеж „Клементинум“ в Прага.

издания, първото от които в началото на XVII в. Именно в един от томове на Сурий, намираме първата кирило-методиевска следа, в разказа за житието на св. Людмила за 16 септември по препис, предаден на Сурий от един от първите йезуити в Прага – Николай Салий. Както разбираме от сведенията в списъка с членове на *Клементинум*, йезуитския колеж в Прага, основан в 1556 г. със седалище в по-ранния доминикански манастир²⁵, Николай Салий постъпил там на 18-годишна възраст, полагайки обет на 25 ноември 1562 г.²⁶, и през 1563 г. бил сред учащите се като слушател по философия (*auditor philosophiae*)²⁷, през 1565 г. вече е в списъка на напредналите в обучението (*studiosi approbati*), в неделни дни обяснявал катехизис на чешки, описан е като човек със заложби и е нареден сред риторите²⁸. През 1566 г. е проповедник (*concionator*) в Св. Яков и лектор по история от Ливий, второто полугодие на същата година вече е професор по история от Ливий. Друго сведение за него намираме в списък от юли месец 1567 г., в който се съобщава, че пребивавал там, след като се завърнал от Рим, където бил изпратен за близо година²⁹. Целият му животът и работата му са проследими в основни линии по списъците на братството в Прага и Чески Крумлов, където е изпратен в 1589 г. и, където умира през 1596 г на 52-годишна възраст. По-подробно за него разказва на много места в *История на Обществото на Иисус в провинция Бохемия* Ян Шмидл, от когото научаваме също, че Николай Салий бил от протестантско семейство, което трудно понесло преминаването му в католичеството (Schmidl 1747 1: 175), а по-късно бил много полезен като проповедник на чешки (Schmidl 1747 1: 167), както и че именно той е и първият автор на чешка трагедия, посветена на св. Вацлав, поставена на празника му през 1567 г. (Schmidl 1747 1: 229). В заглавието на четивото за св. Людмила, което Сурий дава под дата 16 септември, ясно посочва, че то му е изпратено в препис от Николай Салий и възхожда към „анали“ – *Beatae Ludmillae Ducis et Martyris Christi Gloriosae Vita ex Bohemorum annalibus per Reverendissimum Dominum Nicalaum Salium Pragensem descripta, et ad nos transmissa*. В текста, който не съвпада с добре известните ни латински жития на св. Людмила, се споменава, че тя приела кръщението от св. Кирил заедно с двамата си сина, след като Борживой се върнал покръстен от земите на маркоманите и ѝ разказал нещата, които научил от св. Кирил (Surius 1586: 213). Съдържанието на целия разказ и на тази особеност в частност в изпратеното от Николай Салий четиво подсказва, че то почива на сведенията в *Бохемската хроника* на Вацлав Хайек от Либочани († 18.03.1553). Както ще отбележат по-късно други учени йезуити, тези мотиви отличават Хайековата хроника, понеже в традиционната средновековна бохемска историография от Кристиан нататък, покръстител на Борживой и Людмила е св. Методий (Suysken 1755:342, Hagek, Dobner, Victorinus 1765: 286). Като изключим стремежа и успеха на Сурий в този случай да издири сведения и материал от локален източник, както и маргиналните глоси, легендата за св. Людмила в поредицата на Сурий не се отличава особено от познатите образци от времето на Късното Средновековие и Ранното ново време като подход към материала и основната цел на цялата поредица все още продължава да бъде поучителното въздействие върху читателя. Образът на Кирил в тази

²⁵ Биографичните данни, които предоставям за Николай Салий са извлечени от публикуваните като част от проекта *Clavis monumentarum litterarum* на Института за класически изследвания при Чешката академия на науките и дигитализирани по изданието на Лукач (Lukács 1978) списъци на лицата от Йезуитския колеж „Клементинум“ и техните занимания от пристигането на йезуитите в Прага през 1556 до 1600 и от данните за някои от тези йезуити, които се преместват в Чески Крумлов (<http://www.clavmon.cz/clavis/index.htm> , http://www.clavmon.cz/clavis/SI/Cat_pers_tabee.htm). По онова време Прага е в провинция Австрия.

²⁶ http://www.clavmon.cz/clavis/SI/extenso/1562-12_Praga.htm.

²⁷ http://www.clavmon.cz/clavis/SI/extenso/1563in_Praga.htm.

²⁸ http://www.clavmon.cz/clavis/SI/extenso/1565in_Praga.htm.

²⁹ http://www.clavmon.cz/clavis/SI/extenso/1563in_Praga.htm.

легенда е маргинален и е някак по-малко значим, отколкото е предадена ролята на св. Кирил и Методий в съчинението на Вацлав Хайек. Хрониката на Хайек се превръща в изходна точка на бароковия култ към Кирил и Методий и благодарение на католическия ѝ фокус от нея черпи информация чешката католическа историография и пропаганда след битката при Била хора в 1620 г. (Mikulec 2014: 342-343).

В това време, края на XVI – началото на XVII в., историята все още не се схваща като самостоятелна наука, за което говори отсъствието ѝ в университетския цикъл извън заниманията по реторика, в рамките на които е включено четенето на класически текстове с образователни цели, и отчасти в рамките на богословските кръгове (Cerman 2017: https://referenceworks.brillonline.com/entries/jesuit-historiography-online/jesuit-historiography-in-bohemia-COM_192532). Към онзи момент критическата агиография като клон от историческата наука, която изучава житията на светците и техния култ, както и нейните научни методи също все още не са започнали да бъдат разработвани³⁰. Първата решителна стъпка в тази посока прави йезуитът от нидерландски произход Хериберт Розвейде (1569–1629). Роденият в Утрехт Розвейде, става послушник при йезуитите в 1588 г. и получава магистърска степен в йезуитския колеж в Дуге в 1591 г. Още 1586 г. в курикулума на йезуитските колежи по хуманитарни науки за напредналите студенти е включено обучението по латински и гръцки език и Розвейде постига отлични резултати в него. Сред другите му интереси са църковната история и агиография. Още като студент той издирва ръкописи в околните на Дуге библиотеки. Фокусира се най-вече върху стари образци, отличаващи се от тези във вече добилите популярност поредици на Липомано и Сурий, и прави преписи от тях с намерение да ги използва в бъдеще. Ако трябва да резюмираме, Розвейде се отличавал с добро владение на класически езици, подчертан интерес към историята на църквата и светците и не бил лишен от архиварски хъс. Вече ръкоположен за свещеник, в 1591 г. започва преподавателската си кариера в йезуитския колеж в Антверпен, където преподава философия и богословие. Не след дълго се издига до префект по обучението. При изпълнение на служебните си задължения в 1603 г. се среща с високопоставени членове на ордена на йезуитите и предлага в библиотеките на Фландрия и Ено да се издирват и да се публикуват в оригиналната си форма, по надеждни и стари ръкописни свидетелства жития на светци, които да водят до укрепване на вярата, а не до покваряването ѝ. За целта текстовете трябвало да бъдат отсявани от тези с баснословно съдържание, противоречащо на учението на Църквата. В 1606 г. Розвейде е освободен от академичните си задължения, за да се отдаде на своя проект и през 1607 г. представя плана за поредица с житията на светците в 18 тома в *Календар на светците, чиито жития в ръкопис [се намират б.м.] в Белгийските библиотеки (Fasti sanctorum quorum vitae in Belgicis bibliothecis manuscriptae)*. Замисълът е мащабен, но, понеже материалът на Розвейде произхождал от локални писмени източници, това предопределило зависимостта на състава на списъка светци от тях. В него освен общохристиянските светци силно застъпени са предимно жития на светци с разпространени в Западна Европа култове (вж. Rosweyde 1607:15-64). За настоящото изложение е от значение да отбележим, че в този азбучен списък не откриваме и следа от почитта към св. Кирил и св. Методий, нито пък към светци владетели от династията на Пшемислитите. От светците от Бохемия е включен единствено Адалберт Пражки, с отбелязана памет за 23 април. Преди ерата на дигитализацията дори краткото описание на проекта у Дьо Смедт (De Smedt 1908: 296-297) дава на незапознатия читател представа за степента на трудност в осъществяването на този план. Освен че щяла да съдържа изданието на жития на светците по календарния им ред по месеци и мартиролози в общо 13 тома, поредицата трябвало да започва с

³⁰ За Розвейде и първите Боландисти вж. De Smedt 1907, De Smedt 1908, Delehayе 1920, Boesch Gajano 1985. Вж. също Joassart 2017.

текстове за Господските, Мариинските и празниците на някои светци с по-тържествено отбелязвани паметни (отбелязани в календара с *duplex*). Те трябвало да се поместят в първите три тома и по-скоро да отразяват литургическата практика, да включват проповеди и хомилии, посветени на тези паметни дати. Съгласно плана поредицата трябвало да съдържа и два допълнителни тома с коментари и обяснителни бележки към публикуваните жития, както и няколко вида индекси. Именно те трябвало да очертаят историческия контекст на всяко житие и да спомогнат за цялостната оценка на достоверността на разказите. След като изпратил тази програмна книга на кардинал Роберто Белармино, Розвейде получил любезно писмо от 7 март 1608 г., в което кардиналът споделя две опасения – огромните размери на труда, които ще изискват работа в неопределено дълго време, и величината на разноските, които ще трябва да се направят за осъществяването му³¹. От отговора на Белармино става ясно освен това, че той одобрявал дейността на Сурий, с оглед на осигуряването на поучителната страна в житията и очистването им от неподходящи, достойни за присмех или невероятни разкази. В края на писмото си кардиналът заключава, че би подкрепил издаването на жития, които са убягнали от вниманието на Липомано и Сурий и не би възразил да се публикуват и цели, оригинални жития, които Сурий е редактирал в компендиумите, стига само да е с нужното внимание и благоразумно. Докато Розвейде работи върху своя проект, в същата 1608 г. възпитаник на йезуитския колеж в Прага и един от родоначалниците на бохемската барокова историография Георг (Иржи) Бартолд Понтан от Брайтенберг (1550–1616) публикува *Bohaemia Pia*, с която ще се нареди сред бохемските учени от клерикалните среди, чиито трудове ще добият бързо разпространение и информация от които ще се влее в начеващата агиографска поредица *Acta sanctorum*. Тя е естественото развитие на проекта на Розвейде. Малко след смъртта му, по заръка на висшите сановници на йезуитите в провинцията, от Мехелен е преместен в седалището в Антверпен тридесет и една годишният Жан Боланд (1596–1665). Самият той бил възпитаник на йезуитския колеж в Мехелен и след като завършил обучението си по филология, философия и богословие, бил ръкоположен за свещеник и преподавал в тамошния йезуитски колеж. След пристигането си в Антверпен и запознаването с материалите, натрупани от Розвейде и неговите трудове, Боланд поставил своите условия да се нагърби с издаването на новата поредица с жития на светци – да му бъде позволено да измени плана, ако това му се стори уместно, и да има на свое разположение книгите, ръкописите и преписите на текстове от богатата колекция на Розвейде (Delehaue 1959: 21-22). Първата значима промяна в концепцията осъществена от Боланд е разширяването на географския обхват, в който се изследва почитта към светците, за да се създаде световна история на християнската святост и тя била отразена още в заглавието на поредицата *Acta Sanctorum quotquot toto orbe coluntur* (*Деяния на светците, всички, почитани по целия свят*) (Delehaue 1959: 56, Sullivan 2013: 6). Втората разлика с концепцията на Розвейде е, че Боланд решава, че обяснителните коментари трябва да са към всеки текст поотделно, а не изведени в томове далеч от оригиналния текст само като индекси и речници. При това основните въпроси за всеки агиографски документ, които трябва да получат своя коментар са установяване на авторството, където това е възможно, текстовата история, надеждността и обяснителните бележки. Редът, който трябвало да следват житията на светците, бил литургическият календарен ред по месеци и дати на паметта на светците, отбелязващи обикновено на края на земния им път и с това началото на вечен живот в Христа. Една от първите задачи, естествено, била кои именно светци да бъдат включени в поредицата. За целта Боланд съставил за всеки календарен ден по два списъка с паметни на светци – такива, чиито жития отговаряли на

³¹ Вж. текста на писмото у De Smedt 1908: 297-298.

установените принципи на изследване и имали засвидетелстван достоверен култ, и такива, които по някаква причина трябвало да бъдат изключени изобщо или пък да бъдат преместени на друга календарна дата. Тази работа отнема на Боланд пет години и той установява, че има нужда от помощник. За такъв е назначен неговият блестящ ученик от колежа в Мехелен Готфрид Хеншен (Хенскенс) (1601–1681). С присъединяването на Хеншен към проекта се слага началото на обществото станало известно като Боландисти, по името на първия си радетел. По това време Хеншен вече бил преподавал гръцки и латински език в различни училища във Фландрия. Следващата стъпка в посока на утвърждаването на историческия метод и критическата агиография, която слага отпечатък върху поредицата, е направена именно от Хеншен, който получава задача от Боланд да работи върху житийния материал за месец февруари. Работейки върху житията на св. Аманд и св. Васт, Хеншен създава модела на идеалния коментар, като не се задоволява с кратки бележки за ръкописните свидетелства и източници или само с отделни разночетения, но се стреми, след като направи сравнителен анализ на всички свидетелства, да обясни всички неясни места в текста със средствата на науки като география, история, филология и хронология. Учителят възприема метода на своя ученик и още с първите томове поредицата спечелва доверието на учените, в това число и адмирациите на протестанти. Създадена е една нова историческа дисциплина, която се основава на критически метод, приложен върху изворите (Delehayе 1959: 29). През 1659 г. вече болният и възрастен Жан Боланд е поканен от папа Александър VII (1655–22.05. 1667) в Рим, за да се ползва от възможностите на богатата сбирка от ръкопис на Ватиканската библиотека. Той обаче отстъпва тази задача на Хеншен, който е съпроводен от най-младия тогава и наскоро присъединил се към тях сътрудник в лицето на Даниел Папebroх (Папенброх, Папebroк) (1682–1714). Включването на Папebroх в екипа на Жан Боланд, също довежда до положителни и знаменателни промени на научната мисъл, тъй като той оказва много голямо влияние върху начина на използването на писмените свидетелства и анализа на тяхната достоверност не само в рамките на *Acta Sanctorum*, но също формулира и налага един от основните принципи в текст критиката, а именно че най-старите ръкописи и преписи не са задължително най-добрите носители на даден текст.

Хеншен и Папebroх продължават работата по издирване на материали за поредицата и след завръщането си от Рим, когато предприемат една дълга и плодотворна обиколка из над 50 големи библиотеки в Германия, Италия и Франция. Освен че получават от местните библиотеки помощници, които изготвят преписи за тях, те създават и научна мрежа от контакти, които също ги снабдяват с необходимите преписи на текстове или сведения. Така се създава най-голямата по онова време библиотечна колекция, която да позволи освен надеждни източници и обезпечаването на коментарите към текстовете.

Около средата на 60-те години на XVII в. кирило-методиевската проблематика попада във фокуса на интереса на боландистите. Първия том за месец март, излязъл в 1668 г., няколко години след смъртта на Жан Боланд, Готфрид Хеншен и Даниел Папebroх започват с посвещение-обръщение към папа Климент IX (3.06.1667–9.12. 1669). Разкривайки му съдържанието на мартенския том, на първо място те отбелязват, паметите на кои папи ще открие в него и подчертават: *дори можеш да видиш и на Климент, първия с това име, което ти щастливо носиш девети, светите мощи, донесени в Рим от Светите епископи Кирил и Методий, благодарение на ежегодното чудото на отлива на морето, за да бъдат почитани дълго от Херсонесци.* (... quin et Clementis hoc nomine Primi, quem tu feliciter refers Nonus, sacrosancta lipsana, annuo maris recedentis miraculo diu Chersonesiis veneranda, videres adducta Romam ab Episcopis Sanctis Cyrillo atque Methodio) (Bollandus, Henschenius, Papebrochius, Meursius 1668a: 4).

В същия мартенски том в посмъртния трактат за живота и делото на Боланд Хеншен и Папebroх излагат ясно основните принципи, които боландистите са избрали да следват при изданието на житията на светците, като посочват каква е разликата в техния труд с историята на църквата, написана от Бароний:

Etenim Baronius ... quibusdam chronologicis principiis semel positis, redigere ad annos suos labore non maximo potuit ea omnia, quae ex singularum aetatum gentiumque historicis velut illustriora excerpere placuit. Controversias incidentes non obligabatur attingere, nisi quatenus volebat, sibi que videbatur eas posse dissolvere et explicare: reliquas dissimulatas ei licuit praeterire pro arbitrato. Non tenebatur ille barbarorum vocabulorum reddere rationem, non personarum de quibus agebat singularum aetatem, patriam aliasque circumstantias definire; non urbium aut locorum situm inquirere; non vetustatem, fidem, auctoritatem Scriptorum quibus utitur omnium indagare atque exponere; multa etiam ex aliena fide transcribere potuit sibi nec lecta neque visa. Bollandus vero, et qui post ipsum in illo versantur opere, hanc sibi praescribere legem, ut nullum, quem non ipsi inspexerint legerintque, testem praesumant adducere; et singulorum quibus primario nituntur aetatem, veracitatem, prudentiamque in scribendo, sibi declaranda existiment. Nihil eorum, quae ad Sancti alicuius pleniorum notitiam pertinent, volunt indiscussum relinquere; nulum locum tam obscurum, tam ignobilem gentem, tam remotam praeterire regionem, quae Sanctos aliquos colat aut coluerit aliquando; nullam denique vocem tam barbaram quo suam non extendant diligentiam, quantum quidem per editos ineditosque auctores, per litterarum commercia, per obsequia conciliatorum ubique amicorum humanus potest labor obtinere. Non illi tantum generalem quemdam Ecclesiae ac regionum praecipuarum historiam ordinant; quamvis et in hac saepe iis multumque sit desudandum: sed particulares quorumcumque Episcopatum, civitatum, monasteriorum, religiosorum Ordinum origines, successiones historiasque scrutantur et explanant pro viribus.

Понеже Бароний ... след като веднъж са установени някакви хронологични принципи, не е могъл без много труд да възстанови по техните години всички неща, които му се е понавило да извлече като по-знаменити от историите на отделни времена или племена. Нищо не го задължавало да се занимава с изскачащите противоречия освен доколкото му се иска и му се струва, че може да ги разреши и обясни; можел да пропусне без внимание по своя преценка останалите. Той не е бил длъжен да дава сведения за имената на варварите, нито да определя поотделно времето, страната и други обстоятелства за лицата, за които разказва; не е трябвало да се проучва разположението на градовете или местата; не е трябвало да се интересува от древността, достоверността, авторитета на писателите, които е използвал, за да проследи и обясни всичко. Можел е да препише и много неща, доверявайки се на другото, без нито да ги е чел, нито да ги е виждал. Но Боланд и тези, които след него се занимават с това дело, са си записали предварително като закон това да не вземат да привеждат свидетел, когото самите те не са проучили и не са прочели; и смятат, че трябва да заявят времето, достоверността и надеждността на всички, на които се облягат като на първоизточник в писането. Те искат да не оставят неизследвано нищо от това, което се отнася до по-пълното познание на някой светец; да не оставят без внимание никое място като твърде неизвестно, никой народ като твърде непознат, никой регион, който почита някой светци или някога е почитал, като твърде отдалечен; най-сетне няма толкова варварски език накъдето да не насочат старанието си доколкото действително човешките усилия могат да постигнат чрез издадени или неиздадени автори, чрез писмена кореспонденция, чрез услуги на

(Bollandus, Henschenius, Papebrochius, Meurssius 1668:XX)

посреднически приятели навсякъде [по света б.м.]. Те не само подреждат определена обща история на Църквата и на основните области, макар и често и много да се трудят в тази насока, но проучват и обясняват с всички сили произхода, приемствеността и историята на отделните епископства, държави, манастири и монашески ордени.

Следвайки тези основни принципи, боландистите са изготвили и втория том за месец март, в който се намира първото *научно агиографско досие* на св. Кирил и Методий. Агиографският материал в тома започва с издание на мартирология на Беда Достопочтени по осем ръкописа, с добавките на Адон, колационирани по три ръкописа, а след това са включени светци с памети от 9 до 19 март, които са изведени най-напред в два индекса. Първият от тях е азбучен. Откриваме паметта за двамата свети братя за 9 март, вписана под буква С, където те са представени „*Кирил и Методий, Братя епископи, Апостоли на славяните, в Оломоуц, Моравия*“ (“*Cyrellus et Methodius fratres Episcopi, Apostoli Slavorum, Olomucii in Moravia*”). В този индекс е включено и съдържанието на научната студия, предшестваща житийните текстове за св. Кирил и Методий, с означение на местоположението ѝ в тома (Bollandus, Henschenius, Papebrochius, Meursius 1668b: XLIV). Вторият индекс е хронологически. В него светците са разположени по векове. Св. Кирил и св. Методий са сред светците от IX век. Отбелязани са две относителни дати и е указана пагинацията на коментара – „*около 848 г. св. епископ Кирил, апостол на славяните покръства хазарите*“ и „*преди 856 г. св. Кирил и Методий, апостоли на славяните, изпратени при моравците, ги покръстват*“ (Bollandus, Henschenius, Papebrochius, Meursius 1668b: LIV). За всяка дата с памети боландистите прилагат два списъка. В списъка с паметите на светци, чествани на 9 март, подредени хронологически по времето на техния живот, паметта на св. Кирил и Методий е шестата поред в *Acta Sanctorum* (Bollandus, Henschenius, Papebrochius, Meursius 1668b:*1). Сравнението на паметите с тези в Римския мартирологий от 1583 г. и в анотираната му от Цезар Бароний версия показва, че боландистите са запазили четири от седемте памети за 9 март и тази на св. братя е една от тях. Други светци, за които различни календари, мартиролози, жития и др. видове съчинения дават сведения, че са били чествани някъде на 9 март, са включени във втори списък – на изпуснатите и преместени на друга дата памети на светци. Цитирани са също източниците на сведенията за отстранените от 9 март памети. Собствено научната част, която се отнася до св. Кирил и Методий е онасловена *За светите епископи славянски апостоли Кирил и Методий в Оломоуц, в Моравия (De sanctis episcopis Slavorum apostoli Cyrillo et Methodio Olomoucii in Moravia)*. Тя включва *предварителен коментар (commentarius praeivus)* и издания на няколко текста, снабдени с обяснителни бележки, т.е. има научен апарат. Важно е, по мое мнение, да се подчертае, че в поредицата има такива статии назовани *предварителен коментар* към онези памети на светци, които съдържат издания на текстове. В другите случаи, когато не се публикуват текстове, в поредицата е включен само *исторически коментар (commentarius historicus)* или има статия за светец или група светци, чието заглавие отразява съдържанието, без да има формата на коментар. Ето защо е важно да отбележим, че коментарът за св. Кирил и Методий, разположен на осем двуколонни страници с по над 70 реда всяка, е сред най-подробните от предварителните коментари в тома. Той има разгърната в четири параграфа структура. Още заглавието на статията, както и темата на първия параграф *Кои народи са обърнати във вярата от светите Константин Философ*

или Кирил и неговия брат Методий или Метудий (*Quae gentes a SS. Constantino Philosopho sive Cyrillo, et Methodio eius fratre sive Methudio, conversae*) показват, че св. Кирил и Методий са разглеждани на първо място като духовни водачи, апостоли и приобщители на славяните към християнската вяра. По този начин са обединени в едно и историческата достоверност, и идейната норма, провеждана при рекатолизацията на Европа. Разбира се, най-напред е отразено включването на тяхната памет в Римския мартиронологий на дата 9 март и основанието за използването на тази календарна дата. Боландистите, проучващи най-напред мястото на възникване на култа, привеждат данни за достъпните им литургични свидетелства за почитта към светите братя в Полша, Моравия и Чехия. Цитират като авторитет кардинал Бароний, който е посочил в коментарните си бележки към Римския мартиронологий сведението, че двамата светци са били почитени като *епископи* с шест четива в *Бревиария на Полската църква* (Bollandus, Henschenius, Papebrochius, Meursius 1668b:*12). Пак там те посочват, че тези четива са редуцирани в тяхното съвремие до три и същите са публикувани в „Служби за светците на Катедралната църква и на целия диоцез Оломоуц, които със съгласието и по решение на папа Урбан VIII да бъдат четени от всички църковни чиновници, Негово Високопреосвещенство Франц, кардинал презвитер на Санта Мария ин Трастевере и принц фон Дитрихщайн, епископ на Оломоуц³², осветени от Светата конгрегация по обряда, осветени от Нашия свят господин Урбан VIII, отново издаде в 1630 година, за да ги ползва при четене на Бревиария целият Моравски клир“ (Bollandus, Henschenius, Papebrochius, Meursius 1668b:*12)³³. Същевременно, без да посочват времето на възникване на службите, боландистите указват, че паметта на тези двама светци се почита и в архидиоцез Бохемия със служби, посветени на тях, отпечатани в Прага по решение на Пражкия архиепископ кардинал Ернст Адалберт фон Харах (4.11. 1598 – 25.10. 1667) в 1663 г. и привеждат сведението оттам, че св. епископи Кирил и Методий се почитат в Бохемия и Моравия като изповедници и патрони с първостепенен празник на 9 март. В края на гл. от 1§ посочват, че издават в поредицата „твърде древните шест четива по Оломоуцкия бревиар“. С това имплицитно още веднъж заявяват мястото на установяване на култа и пътя на навлизането му в поредицата *Acta Sanctorum*³⁴.

В следващите шест глави от този параграф Хеншен и Папebroх обобщават всички достъпни им сведения за евангелизаторската дейност на св. Кирил и Методий. Те отново започват със сведенията на Бароний, но значително разширяват кръга на използваните свидетелства, за да очертаят в основни линии хронологията на мисионерската дейност на двамата славянски апостоли. С помощта както на добре известни и достъпни и по-рано свидетелства от латинската историографска и агиографска традиция и с боравене от първа ръка с византийските извори, те изреждат сред покръстените от св. Кирил и св.

³² Епископ е на Оломоуц от 1599 до смъртта си в 1636 г. За неговата роля за укрепването на Кирило-Методиевия култ в Оломоуц и издание на част от писмата му до Свещената Конгрегацията по обредите вж. у Рагма 2013 и Рагма 2008.

³³ По въпроса за кирило-методиевския култ и дейността на оломоуцките епископи във връзка с неговото утвърждаване и инструментализацията му в подкрепа на католическата пропаганда в Ранното ново време вж. по-подробно Рагма 2013. В тази публикация е налично изображение на св. Кирил и Методий от титулната страница на Оломоуцкия служебник от 1630 г. Фигурите на Св. братя, изобразени с епископски митри и жезли, фланкират заглавието на книгата, а под тях в медальони са изобразени св. Вацлав, св. Людмила и св. Кордула.

³⁴ За забавеното включване на празника на Кирил и Методий в литургическите ръкописи на Пражкия диоцез ок. 1385 г. спрямо навлизането в Оломоуц още през 1350 г. въз основа на анализа на ръкописни свидетелства вж. Dragoun 1998:158 и Dragoun 3.09.2008: <https://vmdelta.vkol.cz/cs/aktivita/konference-a-odborna-setkani/7--rocnik-odborne-konference/clanek/kalendare-liturgickych-rukopisu-jako-datacni-pomucka/#fn16> (последен достъп 26.09.2021). Накратко за установената вариативност на ранните литургически четива за св. Кирил и Методий в чешките земи и генетична връзка с агиографските легенди и др. вж. обобщението у Kalous 2014: 326.

Методий народи в следната хронологическа последователност – хазари, българи, трибали, моравци, чехи. В своята интерпретация освен историческия ход на събитията, се стремят да изяснят и географския обхват на евангелизаторските мисии, да обяснят, когато и доколкото е възможно, етимологията на имената на народите, за чието покръстване разказват. Въпреки че не успяват напълно да се освободят от анахронизмите и заблужденията на своите източници, все пак известна критичност не им е чужда. Откриваме я например в текста на гл. 4 от 1§ за покръстването на българите, където Хеншен и Папebroх препращат към издадения от Жан Боланд исторически коментар за св. Теодора, константинополска императрица във втория том за месец февруари (Bollandus, Henschenius, Papebrochius, Meursius 1668b:*13, cf. Bollandus, Henschenius 1658: 562-564). В този исторически коментар Ж. Боланд отделя сериозно внимание на темата за българското покръстване под влияние на императрица Теодора и византийския двор. Той цитира в превод на латински³⁵, подрежда в хронологически ред и коментира небезизвестни византийски историографски свидетелства (Кедрин, Скилица, Зонара), без да пропуска обаче да вмъкне и съгласува с тях свидетелства от латински хронисти. Сред тях са много известните откъси от хрониката на прюмския абат Регино и повтарящия го в съкратена форма Зигеберт от Жамблу. Във връзка с установяването на името на незования в тези латински източници български владетел и приемливостта на допускането на името *Богорис*, Боланд цитира своя събрат йезуит Дени Пето (21.08.1583–11.12.1652), подчертавайки, че неговата възстановка и хипотеза се подкрепя от времевото съвпадение на съобщените събития. Пето е един от авторитетите в областта на хронологията, познавач на византийските извори и Боланд се осланя на труда му *Пресмятане на времената* (Petavius 1641:541), за да отхвърли анахронизма *Трибелий*, срещан у някои латиноезични автори, в това число на първо място у Марко Антонио Кочо Сабелико (<https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb11197190?page=458,459&q=bulgari>)³⁶. Боланд подчертава, че Сабелико сам издава заблуждението си и привежда два цитата от различни места в *Енеади*, в които се разказва за едни и същи събития по различен начин. Вмъкването на сведението за това, че св. Кирил, „апостол на българите и моравците“, привлякъл българите към християнството чрез проповеди и чудеса изключва, както отбелязва Боланд, възможността българският владетел-покръстител да е Тервел, защото Кирил живее двеста години след него, по времето на св. Теодора и император Михаил и заедно с брат си отива в Рим при папа Николай I. Боланд съобщава, мястото в поредицата, където ще се говори за двамата апостоли и препраща за повече подробности за историята от този период към житието на папа Николай I от Анастасий Библиотекар.

От своя страна, в опита си да представят вярно правилния ход на събитията и основната фактология във връзка с дейността на св. Кирил и Методий, във втория том за месец март Хеншен и Папebroх следват стъпките на своя наставник. Те предават, например, накратко сведенията за византийски пленник с име Константин Куфара, който запознал за първи път с Христовото учение българският владетел Богорис и споменават сведението за Борисовата сестра, която, бидейки във византийски плен, станала християнка и се научила на четмо и писмо, както и за финалния импулс – картината на Страшния съд, нарисувана от някой си монах Методий. След това коментират, че не са

³⁵ Както личи от коментарната част, Боланд е правил множество справки и изглежда се е ползвал от превода на Скилица в т. нар. *Исторически компендиум*, започващ от смъртта на император Никифор Геник до времето на Исак Комнин от Джовани Батиста Габиа (1500-1590), отпечатан в 1570 г., както и от неназован превод от гръцки на Вилхелм Ксиландер (1532-1576), вероятно превода му с коментар на Георги Кедрин.

³⁶ За неуспешния опит на Марк-Антонио Кочо Сабелико да идентифицира името на българския владетел и свързването на акта на покръстването с името на св. Кирил вж. също у: Заимова 1988: 75-76, Заимова 1992: 31-32, Заимова 2011: 620-621, Срв. Влаевска 2010: 58-59, Vlaevska 2011:226. И двете изследователки не споменават и не се занимават с интерпретацията на темата от страна на Ж. Боланд.

успели да установят дали същият е Методий, брата на Кирил и излагат логически и филологически основания за своето съмнение, които са резултат от анализа на непосредствено използваните от тях източници³⁷. Завършекът на първия параграф съвсем явно издава силното влияние на ренесансовата хуманистична историография и литургическите и агиографски мотиви от бохемския ареал за възстановката, която се поднася на читателите.

Вторият параграф, озаглавен *Деяния на св. Кирил и Методий основно според история на пренасянето на св. papa Климент мъченик (SS. Cyrilli et Methodii res gesta praecipue ex historia Translationis S. Clementis Papae Martyris)* е посветен като цяло на тази част от живота и делата на Кирил и Методий, която се свързва с откриването и пренасянето на споменатите мощи и на разказа за тях. Той е добил известност под измисленото му от Й. Добровски име *Италианска легенда (Dobrovský 1823:15)*³⁸ и е включен в репертоара на латинските агиографски текстове под номер BHL 2073 (Fros 1898: 312). В този параграф се съдържа невероятно изчерпателно за времето си изследване на този текст, чието първо печатно издание е осъществено именно от Хеншен и Папebroх. В научната литература е повтаряно почти във всяка публикация по темата, че до откриването на пространните жития на Кирил и Методий от А. Горски в 1843 г. това е най-подробният източник за живота и делото на двамата братя. Не пропускат да го отбележат по своеобразен начин още в началото на параграфа и самите боландисти, които ни информират, че чешките историографи по-скоро засягат делото на св. Кирил и Методий накратко (*succincte attingerunt*), отколкото да повествуват исторически. Въпреки това те предлагат на читателите първия по рода си свод на историографски свидетелства от хронисти, разполагайки ги в хронологическа последователност и с кратки бележки, които улесняват проверката на изнесените от боландистите факти. Сред тези хронисти откриваме Козма Пражки (ок. 1045 – 1125), Енеа Силвио Пиколомини (1405–1464), Ян от Доубравка (1486–1553), Вацлав Хайек, Георг (Иржи) Бартолд Понтан. Хеншен и Папebroх отбелязват, че изброените разкази „не се съгласуват достатъчно помежду си и не потвърждават навсякъде хронологията, която предлагат“ (*Hi tamen Auctores neque inuicem satis consentiunt, neque firmant vsquequaque quam proponunt Chronologiam*) (Bollandus, Henschenius, Papebrochius, Meursius 1668b:*14). Именно тук приключва въвеждащата част и започва същинското изследване, проведено с педантичност, със сравняване на текстове и вглеждане в детайли. В голяма степен може да се съгласим, че там, където не достигат до задоволителни заключения, Хеншен и Папebroх са били възпрепятствани от липсата на информация (срв. Николова 2019:6). Както сами отбелязват, понеже не разполагат с постоянно съдържание на деянията, предоставят различните разкази за тях, т.е. издават ги с коментар. Отпечатват четири текста, които подреждат, следвайки както историческия ход на събитията, така и в голяма степен предполагаемото време на тяхната поява.

Във втория параграф най-напред съобщават кой е източникът на първото житие. Хеншен и Папebroх указват, че изданието е по препис от ръкопис от сбирка № 2 на френския историк Франсоа Дюшен (22.03.1616–8.07.1693), а след това в заглавието на самия текст го означават различно – “*MS. Francisci Duchesne V. CL*” (Bollandus, Henschenius, Papebrochius, Meursius 1668b: *14, *19). Франсоа Дюшен е син на Андре Дюшен (1584–1640), друг известен френски историк от периода. Двата разполагат с

³⁷ Тази въздържаност и критичност към сведението за „художника Методий“ обаче не е характерна за някои по-късни авторитети от бохемския ареал, например за Ян Иржи Стршедовски (1679 – 1713), когото Йосиф Асемани цитира в *Календара на Универсалната Църква* (Assemanus 1755:6-7). На български език вж. Асемани, Кискинова, Тъпкова-Займова 1987:66.

³⁸ Обобщение за възприемането на наименованието или замяната му с „Римска легенда“ вж. Meuvaert, Devos 1955: 375, n. 1. Вж. също Теодоров-Балан 1934:200-201 и Georgiev 1939:9.

богата ръкописна сбирка, а и сами изготвят много преписи за целите на своите изследвания и книги³⁹. Подобно на други интелектуалци от периода, боландистите също са я използвали и най-вече два от агиографските ръкописи в нея (Van den Gheyn 1901: 424, 437, 486, 580, 588, 612, 619, 632; Dolbeau 1980: 188, 203-204, 227-228, 235). За сътрудничеството на баща и син Дюшен с боландистите свидетелства лично и самият Ж. Боланд във встъпителния том на *Acta Sanctorum* (Bollandus, Henschenius, Meursius 1643:XLIII). Тъй като работния препис, както изглежда изготвен от Боланд (Van den Gheyn 1901:580, Meuvaert, Devos 1955:444, n. 2), днес е изгубен, по-сетнешните изследователи на *Италианската легенда* са идентифицирали източника на боландистите с оглед на изясняване на други въпроси, свързани с историята на текста и свидетелствата, които предоставя за живота и делото на светите братя. Това е ръкопис *Duchesne 84*, съхраняван във Френската национална библиотека в Париж (Martinov 1884: 112-113, Martinov 1887: 221-222, Duthilleul 1933: 301-302, Meuvaert, Devos 1955: 443-444)⁴⁰. Боландистите не са разполагали с други преписи на *Италианската легенда*. В края на XIX в. с ръкописните свидетелства и издирването на други носители на текста се занимава Ив. Мартинов (Martinov 1884:113-116). По информация, забелязана в преписа на Дюшен, Ив. Мартинов безуспешно издирва друг апограф от времето на Контрареформацията – този на йезуита Жак Сирмон (1559–1651). В средата на XX век историята на текста и писмените свидетелства за него са подробно, изчерпателно и окончателно разкрити от П. Мейварт и боландиста П. Девос. Те успяват да идентифицират преписа на Жак Сирмон – ръкопис *Philipp. 1717*, понастоящем намиращ се в Берлинската държавна библиотека (Meuvaert, Devos 1955: 416). В резултат от анализа на тези два модерни преписа в съпоставка и спрямо най-ранното, но и твърде увредено от влага, ръкописно свидетелство за *Италианската легенда* – *Vat. Lat. 9668* от XII в.⁴¹, Мейварт и Девос установяват, че те са родствено свързани. За разлика от по-ранните изследователи, те предполагат, че двата споменати и близки по време на изготвяне преписи са независими един от друг, но несъмнено са снети от *Vat. Lat. 9668* (Meuvaert, Devos 1955:449, 2; Meuvaert, Devos 1956:190-191). Същите изследователи откриват другия средновековен свидетел на *Италианската легенда* – ръкопис *N XXIII* от XIV в.⁴², съхраняван Митрополитската библиотека в Прага (Meuvaert, Devos 1955: 410 и сл.) и изготвят първото и засега единствено съвременно критическо издание, използвайки този препис за основен, след колирането му с *Vat. Lat. 9668* (Meuvaert, Devos 1955: 455-461)⁴³. Но да се върнем към първото издание на боландистите. В уводната си

³⁹ Имената на Андре и Франсоа Дюшен свързваме още с едно от частичните издания на т. нар. *Казаурийска хроника* (*Chronicon Casauriense*), възпроизвеждащо първите две книги от историята на основаването на манастира Казаурия от император Людовик II – *Duchesne 1641: 544-554*. За ранните частични издания и първото пълно издание на текста от Людовико Муратори в 1726 г. вж. също Бърлиева 1998b:4. Съвременното тексткритическо издание на хрониката като част от Казаурийския картуларий, познат също под името *Liber instrumentorum* е от Пратези и Керубини (Pratesi, Cherubini 2017–2019).

⁴⁰ Мейварт и Девос специално се спират на въпроса на кого от двамата Дюшен е принадлежал ръкописът, тъй като Ван ден Гейн е много категоричен, че е бил на бащата. След проведена консултация с М-Т. Верне от Института за изследване история на текстовете в Париж, Мейварт и Девос споделят нейното мнение, че е много вероятно текстът, възпроизвеждащ *Италианската легенда* в този ръкопис да е писан или от Андре Дюшен, или от друго лице с подобен на неговия елегантен почерк, но не от Франсоа Дюшен. – Вж. Meuvaert, Devos 1955: 444, n. 3.

⁴¹ Паралелно с Мейварт и Девос този ръкопис е изследван и от Марин Таден – вж. Meuvaert, Devos 1956:194, n. 3.; вж. също Милев 1956: 76.

⁴² За съдържанието на ръкописа вж. Podlaha 1922: 398. В описа на Подлаха е включена маргиналната бележка на л. 1а, в която се казва, че ръкописът е бил част от библиотеката на Георг Бартолд Понтан, предстоятел на Митрополитската църква в Прага.

⁴³ Превод на Италианската легенда по изданието на Мейварт и Девос от Страшимир Лишев е включен в Латински извори за българската история (ЛИБИ 2 1960: 294-302). Сред трудовете на български учени, които имат сериозен принос в изучаването на Италианската легенда и нейната история вж. Georgiev 1939.

статия те цитират заглавието на текста по *Duchesne 84* - “*Започва пренасяне на тялото на св. папа и мъченик Климент*” (*Incipit translatio corporis S. Clementis Martyris & Pontificis*). Предават накратко съдържанието му и се спират последователно и ретроспективно на историографските свидетелства за пренасянето на тялото на св. Климент, които го отразяват и са по-широкоизвестни и към момента на тяхното изследване. Започват с двата труда на Цезар Бароний, в които откриват подобни данни. Първото място е в бележките към *Римския мартирологий* за празника на св. папа Климент на 23 ноември, където Бароний е въввел в обращение свидетелството на очевидеца Анастасий Библиотекар от писмото му до Карл Плешиви от 875 г., с което той му разказва за идването в Рим на *великия мъж и наставник с апостолически живот Константин Философ (vir magnus et apotolicae vitae praeceptor Constantinus Philosophus)*⁴⁴, който донесъл тялото на папа Климент при Адриан II. Второто място е в *Църковни деяния* т. 10, където под година 867 Бароний цитира споменатия по-горе откъс от *Каталог на светците и техните деяния* от Пиетро де Натали. Боландистите съобщават освен това, че същата по смисъл история, приписвана на Лъв Остийски е разказана по-подробно от Яков Ворагински в *Златната легенда (Legenda aurea)* почти сто години по-рано от Пиетро де Натали и цитират текста по Яков Ворагински (Bollandus, Henschenius, Papbrochius, Meursius 1668b:*14)⁴⁵. Един от първите въпроси, чийто отговор издирват е името на откривателя на Климентовите мощи. Във връзка с разнобоя в проучваните от тях съчинения, анализират всички данни от вече споменатите източници, за да го определят с точност. Съобщават, че в *Житието на папа Климент* у Яков Ворагински той остава неназован по друг начин освен като *свещенослужител ... по име Философ*, че Бароний, следвайки Пиетро де Натали погрешно го назовава на това място *Филип*⁴⁶, а Анастасий, с когото *Деянията* се съгласуват, го назовавал *Константин Философ* и давал информацията, че малко преди смъртта си е приел името *Кирил*. „Същият, казват боландистите, [е] епископ на *Мораните* или както се казва сега *Моравците*“. За последното твърдение те не посочват източниците изрично, нито предлагат анализ. Едва в най-ново време въпросът за сана на св. Кирил е задълбочено изследван и като резултат е установено, че в оригинала на *Италианската легенда* не се е говорело за св. Кирил като за епископ и това четене е неоснователно въведено в текста от Дюшен (Meuvaert, Devos 1955: 441-454). Хеншен и Папebroх резюмират, че като се изключи сбърканото у Пиетро де Натали име *Филип*, в основни линии разказите на Пиетро и Яков Ворагински съвпадат, макар и не буквално (*congruit sententia non verbis*). Сверявайки разказите на Пиетро де Натали, Яков Ворагински, Бароний и Анастасий, известяват читателите, че светите братя донесли тялото на св. папа Климент докато папа Николай I бил все още жив и че Бароний съобщава, че са останали в Рим до избора на Адриан II⁴⁷.

По-късно подробен преглед на историографията по въпроса в духа на изследването на Мейварт и Девос на български с някои пропуски и грешки вж. у Елевтеров 1989а, Елевтеров 1989б. На български език вж. също Бърлиева 1995: 140-146, Николова 1995: 70-71.

⁴⁴ На български език фрагмента от писмото на Анастасий Библиотекар до Карл Плешиви, в превод на Михаил Войнов вж. в: ЛИБИ 2 (1960): 207-208.

⁴⁵ Хеншен и Папebroх препращат за повече информация за *Златната легенда (Legenda aurea)* на Яков Ворагински към общия предговор в първия том на *Acta Sanctorum* – Bollandus, Henschenius, Meursius 1643:XIX-XXI. За положителното отношение на Ж. Боланд към Яков Ворагински като източник на информация за живота на светците вж. също у Voesch Gajano 2009:6-7.

⁴⁶ Обяснение на произхода на тази грешка със съкращението *phus* и неправилното му разгръщане у Пиетро де Натали вж. у Martinov 1884:134-135, п. 3, Devos 1975:263, п. 4; срв. Бърлиева 1998:47, 62.

⁴⁷ Във връзка с датата на приема, който папа Адриан II дал на гръцките монаси, скоро след избора му и на който П. Девос смята, че е много вероятно Кирил и Методий да са присъствали – вж. Devos 1990.

Следващият важен въпрос, с който се занимават боландистите е кой е авторът на *Италианската легенда*. Описват подробно пътя и развоя на своите дирения. Понеже Яков Ворагински, Пиетро ди Натале и цитирацият ги Цезар Бароний сочат като автор на разказа Лъв Остийски, но не казват къде е писал това, боландистите много любезно и същевременно небезкритично заявяват, че това прави възможно подозрението тези трима автори да не са го чели лично. След като не успяват да установят съществуването на такъв текст в Касинската хроника, Хеншен и Папebroх съобщават, че са направили справка и в гл. 30 от *Книга за прочути Касински мъже (Liber de viris illustribus Casinensibus)* от Петър Дякон (1107–1159) и привеждат цитат какви творби са изредени там, като допускат, че е възможно Яков Ворагински да е бил запознат с тях. Подкрепя в твърдението, че е имало подобен, недостигнал до тях текст от Лъв Остийски, намират в предоставен им от цистерцианския абат и църковен историк Фердинандо Угели (1595–1670) фрагмент от увреден ръкопис от Фоса Нова, който съдържа началото на *Служба за празника катедрата на Св. Климент на 10 февруари от Лъв Остийски (Sermo Domni Leonis Ostiensis Episcopi de ordinatione sive Cathedra S. Clementis Papæ, quæ colitur X Kalend. Februarij)*⁴⁸. Те цитират началото на този фрагмент, който няколко столетия по-късно ще послужи за разгадаване на авторството на *Италианската легенда*. Преписът изпратен им от Угели днес е част от Ms. 8953-53 от *Collectanea Bollandiana*, съхраняван в Кралската библиотека в Брюксел⁴⁹. Ръкописът е конволют със съвременна подвързия, съставен от кореспонденция и множество материали, събирани от боландистите в течение на XVII в. Текстовете за различни светци в него, са свързани с календарни празници на 23 ноември. Много голямо количество от тях е посветено на Св. Климент Римски. Ръкописът е дигитализиран, а намирането на конкретното място на преписа на Угели в дигитализата е улеснено от точното описание, дадено от Девос и Мейварт⁵⁰. Подобно на първите боландисти и съвременните изследователи не намират в мартиролозите празника, чиято дата 10 март се указва в заглавието на тази Служба, а най-близкият до тази дата празник в календара е 23 януари, свързан обаче с мъченичеството на св. Климент от Анкира⁵¹. В края на XIX в. един от тогавашните сътрудници на боландистите, който има големи заслуги за навлизането на материал за

⁴⁸ Ф. Угели е един от сътрудниците на Хеншен и Папebroх в Библиотека Валичелиана по време на тяхното първо пътуване до Рим през 1660-1661, за което се спомена по-горе. Вторият том за март от *Acta Sanctorum* неслучайно е посветен на отците ораторианци от *Санта Мария ин Валичела*. По въпроса за това сътрудничество вж. Battistini 1930-1932: 18, Pietro Diacono, Bloch 1998:70, Goddini 2010: 587. Освен това не бива да се забравя, че абат Угели подобно на Дюшен също издава частично *Касинската хроника* (Ughelli 1659).

⁴⁹ Във връзка със забележката на Хеншен и Папebroх, че чешките средновековни историографи засягат историята на Кирил и Методий накратко (вж. по-горе) твърде интересен е фактът, че в същия ръкопис KBR 8953-54, f. 15rv се съдържа и един откъс от хрониката на Пшибик Пулкава от Раденин. Този откъс е изготвен по ръкопис на чешкия йезуит Томаш Ян Пешина (19.12.1629-03.08.1680), както е указано в началото на откъса. Не е ясно кой е осъществил преписа и кога точно е получен той от Боландистите. Както изглежда това се е случило след излизането на втория том за месец март, защото от известието за произхода на текста става ясно, че ръкописът е от библиотеката на Томаш Ян Пешина, която в момента на получаването е на Негово преосвещенство архиепископа на Прага (“*nunc Celsissimi Archiep. Pragensis*”). Вероятно преписът е получен след смъртта на Пешина. Фрагментът от Хрониката на Пшибик от Пулкава е с начало *Ille Beatus Cyrillus Moraviam ad fidem convertat et multas alias Slavonicas regiones* и край *missae et alia divina officia usque hodie in Slavonico celebrantur ita ille ad annum 894*. Вероятно е бил предназначен за изготвяне на коментара към агиографското досие на св. Климент Римски за 23 ноември, до което Боландистите не успяват да стигнат преди разпускането на Йезуитския орден в края на XVIII в. Доколкото ми е известно в научната литература на този фрагмент не е обръщано специално внимание.

⁵⁰ За ролята на този препис в историята на изследванията вж. Meuvaert, Devos 1955: 382, а точното място в ръкописа вж. в бел. 2 на същата страница. Дигитализатът е достъпен на адрес <https://uurl.kbr.be/1801550> (достъп 26.08.2021).

⁵¹ Вж. Meuvaert, Devos 1955: 382, n. 3

множество източни светци в поредицата⁵², йезуитът Иван Мартинов посочва, че обяснението на тази дата в преписа на Угели трябва да се търси не в началото на Казаурийската хроника, а за година 1170 във връзка с даденото на абат Леонат (1155–1182) от страна на папа Александър III (1159–1181) разрешение да се отбележи годишнината от пренасянето на мощите на св. Климент в Казауреа на 27 май. Хронистът съобщава, че след това самият абат установил празника на намирането на тялото на св. Климент, като го включва в календара с дата 30 декември и освен това наредил да се празнува катедрата на този понтифик ежегодно на 23 януари (Martinov 1884:131-132)⁵³.

Мейварт и Девос вече са отбелязвали, че след като не успяват да намерят търсената от тях следа от съчинението на Лъв Остийски, Хеншен и Папebroх са променили насоката на изследването си (Meuvaert, Devos 1955:383). Абат Ф. Угели им предоставил препис на част от Житие на св. Климент Римски (VHL 1851) с предговор от епископа на Велетри Гаудерих, с който той го посвещава на папа Йоан VIII⁵⁴. В този препис, запазен във вече споменатия ръкопис KBR 8953-8954, се съдържа разказа докъм края на първа книга от VHL 1851. Въз основа на автосвидетелството на Гаудерих, епископ на Велетри, Хеншен и Папebroх заключават, че именно Гаудерих е бил автор на разказа за пренасянето на Климентовите мощи от св. Кирил, който бил явявал трета част от житието на Св. Климент и който те вярват, че се съдържа в съкратен вариант в преписа на Дюшен в ръкопис *Duchesne 84*. Хипотезата на Хеншен и Папebroх се възприема много охотно и я виждаме застъпена най-напред в появилото се сравнително скоро след това първо по рода си научно изследване за култа към св. Климент от каноника към катедралата във Фаенца, богослова Филипо Рондиници (Rondinini 1706)⁵⁵. Мнението на боландистите за авторството на *Италианската легенда* в публикуваната от тях редакция остава господстващо до средата на XX в., когато в резултат от две последователни свои текстологически изследвания Мейварт и Девос успяват да установят и докажат, че безспорно автор на първата редакция *Италианската легенда*, при използване на сведения и свидетелства на съвременници на описваните събития, е бил Гаудерих от Велетри, както са смятали Хеншен и Папebroх. Гаудерих завършил започнато по негова заръка от Йоан Химонид *Житие на св. Климент в три книги*. До нас обаче е достигнала само втората редакция на това произведение от наследника на епископската катедра на Гаудерих в дванадесетото столетие – Лъв Остийски, който, както доказват съвременните изследователи, невинаги издавал своите източници. Текстът на *Италианската легенда*, който Хеншен и Папebroх отпечатват по преписа от *Duchesne 84* е именно тази втора редакция на Лъв Остийски с няколко некоректни инвенции на Дюшен, дължащи се на увредения антиграф, който е използвал (Meuvaert, Devos 1955, Meuvaert, Devos 1956).

В края на втория параграф във връзка с откриването на мощите на св. Климент и тяхната съдба, от първо лице единствено число, вероятно от Хеншен, се отбелязва, че е налице и едно друго известие, което го кара да подозира, че изглежда не всички мощи на св. Климент са били отнесени от Херсон от св. Кирил. Привежда се текста на т. нар. *Реймска глоса към Псалтира на Одалрик* (VHL 1857d) *по препис от стар ръкопис от Сен Омер*, който днес е част от KBR 8953-54, f.65r⁵⁶. В нея се съобщава, че когато

⁵² За заслугите на Мартинов в това отношение вж. по-подробно у Илиев 2020: 33-51.

⁵³ Мартинов цитира текста по единственото към онова време пълно издание на Казаурийската хроника от Лудовико Муратори (Muratori 1726: 908B).

⁵⁴ KBR 8953-8954, f. 34r-39r (<https://uurl.kbr.be/1801550>) (достъп 26.08.2021).

⁵⁵ Ф. Рондиници също изследва традицията на казаурийския разказ за св. Климент и наред с другите свидетелства публикува по неименован ръкопис от църквата във френския град Они един химн, произхождащ от пескарийския манастир Казауреа. В този химн е отразена същината на *Италианската легенда* и откриването на св. мощи на папа Климент от *Константин* (Rondinini 1706:176).

⁵⁶ Преписът на Боландистите съдържа посочка за труда на Албер Виок Коялович. Съвременното издание на текста на *Реймската глоса по ръкопис 15 (A 20), f. 214 v* вж. в Loriguet 1904:23-24.

посолството на френския крал Анри пристигнало, за да иска ръката на Анна Ярославна през 1048 г., епископът на Рабастия разказал на епископ Роже как мощите на св. Климент били открити от папа Юлий⁵⁷. Съдържанието на историята за откриването на тялото на св. Климент е много близко по смисъл до *Италианската легенда* и това заедно с други неточности в *Реймската глоса*, свързани с известната историческа фактология, кара боландиста да допусне, че става дума за неволна или недотам неволна заблуда относно името на откривателя. Въпреки това Хеншен допуска, че изглежда е възможно част от тялото на св. Климент да се пазело в Киев поне до XII в. въз основа на свидетелство в *Miscellanea rerum ad statum ecclesiasticum in Magno Lithuaniae Ducatu pertinentium* от йезуита Албер Виук Коялович. Коялович разказва в частта за хода на гръко-руските схизми във Великото Литовско херцогство, че според руски анали чрез възлагане на ръцете му върху черепа на св. Климент Римски в 1146 г. бил ръкоположен руски митрополит по име Климент (Bollandus, Henschenius, Papebrochius, Meursius 1668b: *15, Wiiiuk Koialowicz 1650: 42). С коментара за *Реймската глоса* боландистите изчерпват всички достъпни им към онзи момент сведения за *Италианската легенда*.

Третият параграф на встъпителната статия на боландистите е посветен на няколко подтеми. На първо място на читателите се представят трите други текста освен *Италианската легенда*, които се публикуват в печатно издание за пръв път. Започват с текста *Vita S. Cyrilli Ep. & monachi, atque S. Methudij Ep. fratris eius, qui Moraviam atque Bohemiam ad fidem Christi conuerterunt* (*Житие на св. Кирил, Епископ и монах и на Св. Методий, неговия брат, които обърнаха Моравия и Чехия в Христовата вяра*). Днес той е популярен с две други названия – по началните думи на текста *Tempore Michaelis* (*По времето на Михаил*) и по-често с въведеното в обращение от Й. Добровски *Моравска легенда* (VHL 2073z, VHL 2074). Препис от житието е изпратен на боландистите от небезизвестния приятел на Жан Боланд, съратник също и на неговите ученици, йезуита изследовател на църковната история Йоханес (Жан) Гаманс (08.06.1606–25.11.1684)⁵⁸. Отец Гаманс го открива в ръкопис, част от многотомен пасионал от бенедиктинския манастир Блаубойрен, близо до град Улм. Боландистите съобщават, че текстът там бил във втората част на десетия том, изготвен от Бартоломеус Крафе в 1480 г., на л. 19. Работният препис използван за изданието в *Acta Sanctorum* не е достигнал до нас. Оригиналът ръкопис 100 Аа 96, f. 132va-134rb, който се съхранява в Университетската и провинциална библиотека вув Фулда, е дигитализиран и е на свободен достъп в интернет⁵⁹. По-късно в издаието си на Моравската легенда Й. Добровски критикува изправността на Блаубойренския препис, като отбелязва някои пропуски в текста, които отдава на намесата на чужденеца Бартоломеус Крафе (Dobrovský 1826:22). Боландистите обявяват първата част на текста за съкращение и преработка на *Италианската легенда*, но отбелязват, че той съдържа и множество сведения, които отсъстват в първия издаден от тях текст (Bollandus, Henschenius, Papebrochius, Meursius 1668b:*16A). Около век и половина по-късно *ексйезуитът*⁶⁰ Й. Добровски посочва, че новият спрямо Италианската легенда материал е нявязъл от *Кристиановата легенда*, която боландистите обаче не са познавали (Рекай 1906:187). *Кристиановата легенда*, написана между 992 и 994 г.,⁶¹ е публикувана изцяло за пръв път от чешкия йезуит и историк

⁵⁷ Юлий I (6.02.337–12.04.352).

⁵⁸ За него вж. Sotwel, Hartzheim, Driver 1869:2014-2015, Koch 1934: 636, Dolbeau 2009:112-113. За запазените в *Collectanea Bollandiana* писма и материали, излезли изпод перото му вж. Gheyn Van Den 1905: 412, 422-424, 506, 508-509, 511, 516-517, 536, 565, 582, 592, 625, 646, 657-659, 667.

⁵⁹ <https://fuldig.hs-fulda.de/viewer/!image/PPN426747763/296/-/> (достъп 25.01. 2021г.)

⁶⁰ Определението е на Рекай (1906:3).

⁶¹ Кратка история на изследванията върху *Кристиановата легенда*, ръкописната традиция и нейните издания вж. у Ludvikovsky 1967b: 186-188. Срв. Сотиров 1995а: 461. Най-подробното изследване на Кристиановата легенда също принадлежи на Лудвиковски (Ludvikovsky 1978).

Бохуслав Балбин девет години след изданието на втория мартенски том от *Acta Sanctorum* (Balbin 1677:40-65)⁶². Критическите издания на Моравската легенда въз основа на повече ръкописни свидетелства от чешките земи, по-нататъшните изследвания върху текстовата история и филиацията с други кирило-методиевски извори са накратко описани от Я. Лудвиковски (Ludvíkovský 1967:255-257), който привежда също и основните мнения относно времето на съставянето на *Моравската легенда*⁶³. Хронологичните граници на датировките са широки – от XI до XIV в. След средата на XX в. най-подробни в аргументацията на своите хипотези за датировката са, от една страна, П. Мейварт и П. Девос, които отнясят легендата към втората половина на XIV в. (Meuvaert, Devos 1956b:460-468), а от друга – Я. Лудвиковски, който определя като възможни граници XII–XIV в. Най-ранният източник, който пази текста на този кирило-методиевски извор запазен до днес засега, е ръкопис № 12 от Митрополитския капитул в Оломоуц от средата на XIV в. Този е и ръкописът, който Й. Добровски първи използва за основен като най-добър в изданието си (Dobrovský 1826:8). По-късно то е препечатано в *Извори за чешката история* (FRB I:100-107).

Следващият текст, който публикуват, поради формата, в който им става познат, Хеншен и Папebroх свързват със споменатите вече шест четива, за които говори Цезар Бароний в коментарите си към паметта на св. Кирил и Методий на 9 март в *Римския Мартирологий*. Ето защо третият текст във втория мартенски том на *Acta Sanctorum* е озаглавен *Църковни четива за същите светци Кирил и Методий*. Той започва с думите *Beatus Cyrillus* (VHL 2075= excerpta ex VHL 8825), подобно на едноименната легенда VHL 2071r, но всъщност е различен от нея⁶⁴. На по-късните изследователи става ясно, че този текст е откъс от Кристиановата легенда. Първи го доказва Пекарж (Peřař 1906:89³⁰-91²⁰)⁶⁵. Въпреки че не са могли да го формулират така, понеже, както споменахме, пълният текст на Кристиановата легенда им е бил непознат, както изглежда, не е убягнало напълно от вниманието на боландистите, че текстът влиза в родствени отношения с друг материал от бохемския ареал. За това се съди по констатацията им, че публикуваните от тях църковни четива за св. Кирил и Методий до голяма степен съвпадат с началото на Житието на св. Людмила в ръкописа на канониците от манастира Бюдекен, диоцез Падеборн, за който ще стане дума малко по-късно. За нуждите на изданието си боландистите са получили препис на шестте *църковни четива* по неназован “бrevиарий на Оломоуцката църква“, останал неизвестен на изследователите днес⁶⁶. Сред достигналите до нас brevиарни четива за св. Кирил и Методий Лудвиковски отбелязва, че идентичен на публикувания от боландистите текст, разделен по същия начин на шест четива е открит в ръкопис, съхраняван днес в Университетската библиотека в Бърно под сигн. R 419 (fol. 87a-89a). Ръкописът произхожда от бенедиктинския манастир в Райхрад и датира от XVв. Преписът, чийто текст Хеншен и Папebroх отпечатват, е бил изпратен на Жан Боланд от йезуита Луи Крас (1597–1677). За кореспонденцията между Боланд и фландърския йезуит, изпратен в провинция

⁶² За сътрудничеството на Балбин с Боландистите може да се съди по две запазени писма до Папebroх от втората половина на 1669 г. (KBR 7773, f. 31-34v) и по материалите, свързани с неговото име, отразени в Suysken 1755: 341-363, Suysken 1760:719-724 et passim. По темата виж също Kalhous 2015: 9-10 и цитираната там литература.

⁶³ Срв. Мирчева, Бърлиева 1987: 506, Сотиров 19956:728-729. От по-новите изследвания, проследяващи историографски изследванията върху филиацията на чешките латиноезични извори ро-подробно вж. Kalhous 2015, Kalhous 2018 :166-185.

⁶⁴ По въпроса за връзката на отпечатания от боландистите за първи път текст и неговата връзка с Кристиановата легенда вж. Devos 1963: 352, n. 1; Ludvíkovský 1967b:187-188 и цитираната у последния литература.

⁶⁵ Индексите показват номера на реда в изданието на Пекарж.

⁶⁶ За brevиарната ръкописна традиция на текста също вж. Ludvíkovský 1967: 187.

Бохемия, научаваме от посмъртно излезлия исторически коментар на Хеншен посветен на житията на римските мъченици Артемий, Кандида и Паулина, чиято памет се чествала на 6 юни и затова са включени в първия юнски том на *Acta Sanctorum*. В него Хеншен споменава, че в едно писмо от Оломоуц с дата 17 декември 1634 г. в Антверпен било изпратено от Л. Крас житие на св. Кирил и Методий за дата 9 март по ръкописен Оломоуцки бревиарий (Bollandus, Henschenius, Papebrochius 1695: 635D). Л. Крас е една важна за чешкия барок фигура. За него е известно, че бил родом от Гравелин, дн. Франция и след като е приет в Ордена на Йезуитите в 1614 г. и преминава по-значителната част от обучението си в Алтенбург, през 1625 г. е изпратен в провинция Бохемия. През 1628 г. той става магистър по философия в Прага и веднага след това започва да преподава като професор по философия, богословие и Свето Писание един след друг в няколко йезуитски колежа. Паралелно с преподавателската си дейност, по-късно той е заемал последователно мястото на ректор на йезуитските колежи в Ниса (1650-1651) и Вроцлав (1657-1661), на канцлер на университета в Оломоуц (1634-1643 и 1653-1657) и е първият известен поименно префект на библиотеката на йезуитския колеж в Телч (1664-1665), който слага своя отпечатък при формирането на книжната сбирка там⁶⁷. Както става ясно от тази кратка биографична справка, преписът е получен по време на първото канцлерство на Луи Крас в университета в Оломоуц. Изглежда обаче текстът в извода е възможно да е бил или засегнат от влага, или да е бил не особено четлив, защото материалът на боландистите завършва с коментар-въпрос, предаден в курсив, т.е. издателски, който ни навежда над мисълта, че това не е бил целият текст в извода. Курсивът също вероятно указва, че бележката произтича от кореспонденцията с Луи Крас. На това място се чете: „*Тези са от онзи ръкопис, доколко са могли да се прочетат?*“ (Bollandus, Henschenius, Papebrochius, Meursius 1668b:*24E). По-нататък Хеншен и Папebroх съобщават, че са получили “от зле отпечатан Оломоуцки Бревиарий от 1495 г.” шест четива, чиито начални думи са *Както се смята и от историите на множество светци, и от различни хроники, Св. Кирил и Методий, родни братя от Александрия, вещи в гръцкия и славянския език, дошли в земята на Моравия (Quemadmodum ex historiis plurimorum Sanctorum et Chronicis diversis colligitur, SS. Cyrillus et Metudius fratres germani de Alexandria, Graecae et Slavonicae linguae [periti] venerunt in terram Moraviae)*. Можем да предположим с голяма вероятност, че изпращачът е бил същият и им е предоставил сведението, че въпросните четива съществуват и в стар пасионал в Прага. Въпреки това свидетелство, издателят е изразил предпочитанието си да се публикуват като по-надеждни четивата от получения ръкописен фрагмент, започващ с думите *Beatus Cyrillus* (VHL 2075). Легендата *Quemadmodum* (VHL 2076), за която още Йозеф Добровски смята, че е възникнала по времето на Карл IV Люксембург, макар и разделена на бревиарийни четива, ще бъде отпечатана за пръв път чак от Б. Дудик по един ръкопис от фонд Залуски в тогавашната Имераторската библиотека в Санкт-Петербург (Dudik 1879:342-350). Едва в XX в. текстът ѝ е колиран и получава съвременен критическо издание по единадесет ръкописа, най-старият от които е ръкопис XIX.B.1 (между 1366 г.–1420г.)⁶⁸ от Народната

⁶⁷ За Луи Крас по-подробно вж. Pelzel 1786: 24; Sotwel, Pelzel 1869: 1451; Havlik: <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/1.dll?hal-1000103436> (достъп 27.07.2021). За библиотеката на йезуитите в Оломоуц по негово време и за работата в нея вж. Orłita 2016. За покупката на бревиарии, в това число и на неподвързани екземпляри, както и за посочването на имена на йезуитски свещеници, за които префектът на библиотеката в Оломоуц е закупувал книгите вж. Orłita 2016: 31.

⁶⁸ Ръкописът е напълно дигитализиран и достъпен онлайн, текстът на *legenda Quemadmodum* е на л. 264r—265r http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NKCR_XIX_B_1_1S6BDN4-cs

библиотека в Прага (Ludvíkovský 1967c:289-296)⁶⁹. Не е изключено сред използваните за това съвременно изследване да е и съдържащият легендата *Quemadmodum* стар ръкопис на Пражки пасионал, за чието съществуване Хеншен и Папebroх били уведомен вероятно също от Луи Крас (Bollandus, Henschenius, Papebrochius, Meursius 1668b:*16B).

В края на гл. 21 като своеобразен преход между текстовете, които представят, боландистите съобщават, че, при все наличието на някои интерполации, *църковните четива*, които избират да публикуват, съвпадат с началото на Житието на св. Людмила от един Бьодекенски ръкопис. Както отбелязват Хеншен и Папebroх, последният текст за св. Кирил и св. Методий за чешките им дела и особено за покръстителската дейност на Методий, който публикуват, е извлечен именно от това житие. В репертоара на латинските агиографски текстове то е означено BHL 5031 (BHL 1898: 747) с начало *Quirillus quidam natione graecus, tam latinis quam ipsis Graecorum apicibus instructus* и край – *omnipotenti Christo laudes canebant, cui est honor*. Съвременното издание на този текст е осъществено от Халоупецки (Chaloupecký 1939:525²⁴-528²⁴). Житието на Св. Людмила боландистите са получили по ръкопис от манастира на канониците в Бьодекен, диоцез Падеборн. Известно е, че още в 40-е години на XVII в. в Антверпен са събрани множество извлечения от този дванадесетомен легендарий от XV в. (Moretus 1908:261). Те били изготвени или от самия Йоханес Гаманс, или от други лица, но по негова заръка (Dolbeau 2009: 113). Оцелелите до днес работни преписи от Бьодекенския легендарий са описани в петия том на каталога на Ван ден Гейн в 1905 г. (Gheyn Van den 1905). В 1908 г. X. Моретус дава пълен списък на познатите ни само по изданията и архива на боландистите жития от този легендарий, в това число и на BHL 5031, тъй като някои негови томове още тогава за изгубени (Moretus 1908: 264-265). Томът, в който на листове 86r-92v е било житието на св. Людмила се е съхранявал в Университетската и провинциална библиотека в гр. Мюнстер под сигнатура *Monasteriensis 23* (Catal. 214, IV). Вследствие на бомбардировките по време на Втората световна война през 1943 и 1945 г. е унищожен заедно с 90% от ръкописната сбирка там (Devos 1954: 433, Overgaauw 1996:24-25). Прегледът на материалите от *Collectanea Bollandiana* достъпни онлайн не позволи да се издири копие, с което са разполагали боландистите. В увода към откъсите от Кристиановата легенда в *Magna Moraviae Fontes Historici* обаче Лудвиковски посочва, че микрофилмово копие на първите шест глави от Кристиановата легенда от този ръкопис, които, както са установили съвременните учени, представляват Житието на св. Людмила се съхранява в Института за Чешка литература в Прага. То е било предоставено от Университетската библиотека в Мюнстер на В. Халуупецки за неговото изследване и издание на житието на св. Людмила от монаха Кристиан в споменатия ръкопис (Chaloupecký 1939:523). Пекарж, Халоупецки и Лудвиковски застъпват едно мнение по отношение на извода, от който е направен Бьодекенския препис. Те приемат въз основа на орфографски анализ на палеографския облик на личните имена и на топонимите в текста, както и на сравнения с друг ръкописен материал, че става дума за много стар извод, вероятно от XII в. (Peřař 1903⁷⁰, Peřař 1906:80-81, Peřař 1908: 257-258, Chaloupecký 1939: 380, 522-523) и че житието на св. Людмила е адаптация на Кристиан, без да може да се разглежда като отделна легенда (Ludvikovský 1967b: 187). Това

⁶⁹ За историята на текста на легендата и отношенията ѝ с другите кирило-методиевски легенди от чешкия ареал вж. Ludvíkovský 1967c и Devos 1963:229-250. Срв. Начева 1995: 237-240 и цит. там литература. За самостоятелното битуване на легендата *Quemadmodum* като допълнение на основния корпус на Златната легенда на Яков Ворагински в чешките ръкописи от XIV в. и за навлизането ѝ като обичайно четиво за 9 март в състава на агиографските сборници от XV в. Вж. Бърлиева 1998: 78-79.

⁷⁰ В публикацията си от 1903 г. Пекарж изучава текста само по преписа на Гаманс, от който е получил снимки от боландиста И. Делейе, заедно с преписи на други легенди за св. Вацлав и Людмила, както и с кореспонденцията на Бохуслав Балбин с боландистите от 1669 г. – Вж. Peřař 1903: 399.

становище намира отражение в най-новия репертоар на агиографските текстове, където има означение, че Житието на Людмила е съкращение от Кристиан ВНЛ 8825.

В резултат от настоящият преглед става ясно, че като се изключи *Италианската легенда*, текстовете за св. Кирил и Методий, станали достъпни на ранните боландисти, са в родствени отношения помежду си и възхождат към *Кристиановата легенда* пряко или косвено. Без да знаят това, по-нататък в изследването си Хеншен и Папebroх съпоставят съдържанието им, за да установят съвпадащите свидетелства като класически метод за определяне на тяхната надеждност. Първият въпрос, на който се обръща внимание, е преводът на Свещеното писание и на божествената литургия и авторството на този превод. Отбелязват, че: първото и най-кратко сведение се открива в Италианската легенда по препис *Duchesne 84*, гл. 7, където се съобщава, че светите братя били посрещнати радостно от моравския народ, понеже носели мощите на св. Климент и Евангелието, преведено на славянски език от св. Кирил; подобно свидетелство се съдържа в назоваваното от тях *Блаубойренско житие*, т.е. *Моравската легенда*, гл. 5, където обаче се споменава не само че св. Кирил и Методий донесли преведени на славянски език книгите на Стария и Новия завет, но и че учили моравците, превели от латински и гръцки език много неща и установили обичая да отслужват литургията и каноничните часове на славянски език; в градация в последния текст, в житието на св. Людмила, гл. 1 наред с повтарящото се свидетелство за превода на Свещеното писание и въвеждането на богослужение на славянски език, подчертават свидетелството, че св. Кирил дори изобретил писмо или букви и тогава превел много неща на славянски език. Вторият въпрос, който е занимавал боландистите не по-малко и е особено актуален в светлината на рекатолизацията на Европа и борбите с протестантите, а и с православните, е отношението на папството към богослужението на славянски език и отражението му в най-старите текстове. Данните, които привеждат, са от гл. 6-7 на *Моравската легенда* и от бревиарните четива, възхождащи към Кристиановата легенда. Съгласно първия текст папата се „удивил“ (*mirabatur*), че божиите служители отслужват каноничните часове на славянски език и ги призовал в Рим, но не ги дочакал, защото починал. Отрицателните конотации, с които е натоварен глаголет *miror*, са подчертани от изведеното в маргинална рубрика, че това, което те вършели не се харесало на Рим. Изтъква се също, че според църковните четива⁷¹ и Моравската легенда (гл. 7) по време на престоя си в Рим, където бил призован заради служението на славянски език бил, обвиненият от папата и църковния клир в противоканонични действия Кирил „скромно, но мъдро отговорил, и [толкова] ги впечатлил, че да се съгласят“ (*modeste ac sapiente respondit, permovitque, ut assentirentur*, *16С). Веднага след прегледа на сведенията с агиографски характер, Хеншен привежда сведенията от историографията, които са му достъпни и които отново се свързват с Бохемия. На първо място, подобно на Бароний, цитира пасажа от Кн. 1, гл. 13 на „Чешка История“ (*Historia Bohemica*) от Енеа Силвио Пиколомини (Piccolomini 1532: 31), в който се подчертава, че Кирил коренопреклонно молел да може да служи божествената литургия на славянски език на онзи народ, когото бил покръстил и в следствие на намесата на свръхестествен глас от небето, му било позволено. На второ място, присъства като аргумент, съобщението, че почти същите неща в почти същия смисъл се посочват в службите на светците, с които се ползват Оломоуцката, Пражката и Полската църква по времето, по което боландистите пишат. Понеже на това място няма по-точна посочка, не е без значение да отбележим, че приведените на това място като цитат текст не присъства например в службите на архидиоцез Бохемия, публикувани в Прага през 1663 г. с позволения на принц-кардиал Ернст фон Харах, архиепископ на

⁷¹ Не са посочили главата, но става дума за 2. и 3. от Оломоуцкия бревиар – вж. Bollandus, Henschenius, Papbrochius, Meursius 1668b:*24В-С.

Прага⁷². Дословно същият като цитирания от Хеншен текст обаче се открива в събраните от краковския каноник и богослов Станислав Соколовски (31.03.1537–1593) и отпечатани за пръв път през 1580 г. *Служби на патроните на Полското кралство* (Socolovius 1614:9)⁷³. До издаването на втория мартенски том на *Acta Sanctorum* те претърпяват 21 издания, от тях седем излизат в Антверпен. Важно е да се отбележи една малка подробност – в 1599 г. сбирката на Станислав Соколовски има две издания – едно в Краков и едно във Венеция. Сравнението на текста от това издание съвпада с описания, издаден и преведен от С. Бърлиева текст на листове 495r-496r от ръкопис Н. 28 от Библиотека Валичелиана в Рим (Бърлиева 1992: 49-52). Както вече споменахме по-горе по това време Боланд, Хеншен и Папброх си сътрудничат активно с братята от Конгрегацията на ораторианците и с абат Угели. Боландистите отбелязват обаче, че данните за папското разрешение за извършване на богослужение на славянски език трябва да бъдат четени критично и да претърпят уточнения. Те самите внасят такива, правейки преглед на обилни цитати от достъпните им историографски съчинения на Ян от Доубравка и Георг (Иржи) Бартолд Понтан от Брейтенберг и като коректив използват вече споменатите в настоящата публикация писма от регистъра на Йоан VIII. В чешката история на Ян от Доубравка мотивът за измоленото от св. Кирил с божествена намеса папско позволение да се извършва богослужение на славянски език е вмъкнато в един по-дълъг разказ – за управлението на Борживой. Въпреки ясната връзка на основното сведение с хрониката на Енеа Силвио Пиколомини, очебийният парахронизъм на целия наратив е отбелязан от боландистите, без да се разпростират в критика⁷⁴. Те привеждат цитат от хрониката на Ян от Доубравка⁷⁵, в който се разказва за основани храмове, със свещенослужители посветени от св. Методий и новосъздадени училища, със средства на Чешката корона, в които учителите да не преподават на латински език; за раждането на сина на Борживой и Людмила и неговото кръщение от св. Методий, което чехите настояли да се случи на чешки език; според тази хроника кръщението на Болеслав станало причина за римския диспут и благодарение на божествената намеса се постигнало папското позволение. Основните акценти, на които боландистите искат да обърнат внимание на читателя, изведени чрез типографските рубрики са, първо, че св. Методий е подтикнат от самите чехи да извършва богослужението на родния им език и второ – че е получено папско позволение за това. След приведения цитат от Ян от Доубравка, издателите отбелязват, че същите неща, със същите думи се разказват от Георг Бартолд Понтан от Брайтенберг в съчинението му *Благочестива Чехия (Bohemia ria)*, кн. 2 (Pontanus A Breitenberg 1608: 12⁵⁸-13¹⁰). Несъмнено по-точно е да се каже, че Георг Бартолд Понтан е заимствал този пасаж от своя предшественик, още повече, че и цитираното от ранните боландисти продължение на пасажа е доказателство за това. За цитата, както изглежда от графичното му оформление, е използван текста на Ян от Доубравка, понеже на мястото на многоточието в *Acta Sanctorum*, в изходния текст според контролно използваните издания е наличен текст поставен в скоби. На това място

⁷² Четивата поместени там са за празника на светците за 9 март. Вж. у: *Officia Propria Sanctorum Bohemiae* 1663: 14-16.

⁷³ Текстът по първото издание на Станислав Соколовски е достъпен и в модерно издание от И. Полковски, който, коментирайки текста, отбелязва, че тези брeвиарни четива се използват в Полската жърква до 1880 г., когато папа Льв XIII променя датата на празника на св. Кирил и св. Методий и за тях е създадена нова служба (Polkowski 1885: 29-31).

⁷⁴ По въпроса за разпространението на този парахронизъм в чешката историография, а оттам и за използването му за целите на католическата пропаганда в Чехия и Полша през периода XVI–XVIII в. под влиянието на сведенията от легендата *Quemadmodum* вж. Страдомски 2007, особено 711-712.

⁷⁵ В *Acta Sanctorum* се сочи втора книга, гл. 13, както е в Базелското издание на текста на Ян от Доубравка от 1575 г., в което в горното поле на с. 31-35 погрешно е изписано „Книга втора“. В други издания книгата е четвърта - *Dubravius J.* 1575: 31, lin. 3-16, Срв. *Dubravius* 1602: 26.

се дава едно сведение от голяма важност за националната доктрина на чехите, което се инструментализира в борбата на католичеството с протестантството, а именно че правото да се служи в техните църкви на родния език им било отстъпено за кратко, понеже римският първосвещеник го отменил, когато им дал „предстоятел... и му заръчал да не се отклонява в коя и да е част от римския обред и в свещенодействията, и в песнопенията“ (eidemque præscriberet ne a ritu cæroniisque & cantu Romano ullam in partem deuium ageret) (Dubravius J. 1575: 31¹⁶⁻²¹, Pontanus A Breitenberg 1608:13¹³⁻¹⁶). Хеншен си позволява един от малкото коментари от първо лице единствено число на това място, за да изрази и аргументира мнението си, че това папско разпореждане е имало сила в провинция Бохемия и други провинции, ползващи се с латинския обряд, но това не е било изобщо или универсално валидно, и отбелязва, че сред другите славянски народи, които следват гръцкия обред, обичаят да се служи на народен език се е запазил. Привежда като пример дейността на блажения Йосафат Кунцевич, униатски архиепископ на Полоцк (1618–12.11.1623), който става жертва на антикатолическите размирици във Витебск, провокирани от привеждането в действие на Брестката уния от 1596 г. Хеншен посочва, че той е включен от папа Урбан VIII в списъка на светците мъченици, т.е. че е обявен за блажен на 16 май в 1643 г. и цитира откъс от донесението за неговата смърт, което било отпечатано в 1624 г. в Замошч⁷⁶. От донесението става ясно, че Кунцевич бил запознат и можел да разтълкува и най-трудните места в Светото Писание, без да изпада в ерес. Хеншен е подчертава, че Витебският архиепископ не е можел да чете и пише на латински и гръцки, но само на полски и славянски и въпреки това е бил ерудран и верен католик⁷⁷.

Хеншен завършва изследването на въпроса за това кой папа и в каква степен е дал разрешение за прилагане на славянско богослужение в Моравия и Бохемия с разглеждането на писма, излезли от папската канцелария. Това са вече споменатите и използвани от Цезар Бароний писма от папския регистър на Йоан VIII с номера 194, 195 и 247⁷⁸. Въз основа на първото писмо от края на юни-началото на юли 879 г., боландистът коментира, че някои от споменатите автори – Ян от Доубравка и Георг Бартолд Понтан от Брейтенберг, се заблуждават, като мислят, че Николай I е папата дал подобно разрешение. Според Хеншен по-вероятно е това да е бил Адриан II, от когото св. Методий бил ръкоположен за архиепископ на моравците. Приведен е цитат от писмо 195, в който Йоан VIII казва, че Методий служи литургията на „варварски език, т.е. славянски“, което той му забранил с вече изпратено по Павел Анконски специално писмо до Методий и му бил рапоредил да служи на гръцки и латински език като общоупотребими и наложили се повсеместно в църквата. На това място Хеншен, в духа на времето и утвърдените академични практики сред йезуитите, повдига реторичен въпрос – дали, щом се учудва на този факт, Йоан VIII е присъствал на събора на отците, пред който Константин-Кирил Философ е изложил правото на славяните да имат богослужение на свой език като естествено право. Според Хеншен вероятно вследствие на изложението на Кирил и плодотворната работа на светите братя сред „варварите“ отците са били спонтанно и вътрешно подтикнати да подкрепят техните искания, а небесният глас е метафора, използвана от по-късните автори. В заключителната част на

⁷⁶ Цитираните от Хеншен материали са достъпни в дигитализираната форма на ръкопис KBR 8941, f. 160-162v, 169-170v, 215-220v, <https://uurl.kbr.be/1782013>.

⁷⁷ Сложните взаимоотношения между православните, които католическата църква и нейните представители навсякъде назовават „схизматици“, и униатите, един от чиито видни водачи е Йосафат Кунцевич, могат да бъдат проследени и в трите тома посветени на светеца и съдържащи био- и агиографски документи, в това число множеството донесения и папска кореспонденция вж. в Josaphat, Welykuj 1952-1967. Текстът, цитиран от Хеншен е част от донесението на киевския униатски митрополит Йосиф Рутский (1614-1637) с дата 1623/1624, гр. Минск. То е и първият агиографски текст за св. Йосафат (Josaphat, Welykuj 1952:10).

⁷⁸ За местата у Бароний, в които са цитирани и използвани вж. по-горе в настоящата публикация.

този параграф Хеншен цитира прословутото писмо до моравския владетел Светопулк *Industrię tuę*, с което Йоан VIII решава въпроса за славянското богослужение компромисно, напълно реабилитирайки Методий като православен и полезен, хвалейки създадената от Кирил славянска азбука в прослава на Бога и допускайки славянското богослужение след четене на Евангелието на латински език. В заключение се отбелязва, че това папско позволение да се служат литургиите и каноничните часове на славянски език е отразено в първото от църковните четива, публикувани в *Acta Sancorum*, където в четиво първо се съобщава, че тази практика съществува „и до ден днешен в някои славянски страни, най-вече у българите“ (Bollandus, Henschenius, Papebrochius, Meursius 1668b:*17C). Бихме могли да приемем, че подходът на Хеншен е една от първите решителни стъпки за утвърждаване на търсене, съгласуване и използване на документи от първа ръка при реконструкцията на историческата истина и потвърждаване на данните от агиографските разкази и литургическата практика⁷⁹.

В следващия четвърти и последен параграф от предварителния коментар, с плавен преход, осъществен посредством използването на информацията от папските писма, е направен един опит за възстановка на хронологията на апостолската дейност на Кирил и Методий. От съвременна гледна точка постигнатото не е със задоволителен резултат по отношение на фиксирането на датите на христианизаторските мисии на Кирил и Методий сред харазите и моравците, както и в отсяването на всички реални факти от измислените от по-късните хронисти. В началото боландистите се завръщат към фигурата на св. Кирил, „откривателя на славянските букви, когото папата нарича „някакъв Константин Философ“. За пореден път е използвано свидетелство на Анастасий, за да се изясни въпросът за имената на св. Кирил – преди и след приемането на великата схима преди смъртта му в Рим и във връзка с необичайното свидетелство от „бревиария, с който днес си служат чехите, моравците и поляците“, според което Кирил и Методий били синове на Константин с прозвище Философ. За да го оборят боландистите сочат писмото на Анастасий до Карл Плешиви от 875 г., от което е ясно, че става дума за едно и също лице. Развивайки тази мисъл, те смятат, че на Кирил нямало да му е необходимо да ходи и да учи хазарски език в Хазария, ако това, което се разказва в споменатите бревиарии е вярно. Извън тази дискусия, трябва да отбележим, че посредством служебника на Станислав Соколовски от 1580 г. бревиарното четиво е включено също и в служебника на Митрополитската църква в Оломоуц и на целия Оломоуцки диоцез през 1630 г. Второто му издание с недотам забележително полиграфическо оформление излиза в 1654 г. (*Officia Propria Sanctorum Cathedr. Eccl. et totius diocesis Olomoucensis 1654:11-13*). Като изключим вида на службата, която в чешките земи е по-тържествена, и молитвата в началото, която се отличава, църковните четива и в двата случая са три, означени като IV–VI, и са с идентичен текст, съдържащ тази грешка. Благодарение на книгата на И. Полковски (Polkowski 1885) за почитта към св. Кирил и св. Методий в Полша и публикуваните там полски бревиарни редакции лесно се установи, че боландистите не са били запознати с пълната текстова история на полските, чешките и моравските бревиарии. Ето защо им е било трудно да намерят източника на това грешно четене. Както изглежда, той е четиво първо от Краковския бревиар от 1508 г., където се чете: „*По времето на император Михаил, имало някакъв благороден мъж, родом от Солун, грък по народност, по име Константин, който заради благородния си нрав бил наречен философ. Същият четиридесет дни преди смъртта си дал на сина [си] името Кирил. Той, след като възмъжал, бил надарен с извънредна ученост и благоразумие*“ („*Tempore Michaelis Imperatoris, fuit quidam vir*

⁷⁹ Сред най-новите изследвания, посветени на сложните взаимоотношения на папството с Моравските владетели и църковен клир и разглеждане на Кирило-Методиевото дело в тази светлина, въз основа най-вече на документи от първа ръка е изследването на М. Бети (Betti 2014).

nobilis in civitate Thessalonica ortus, natione Graecus, nomine Constantinus, qui propter nobile ingenium dictus est, philosophus. Idem ante quinquagesimum diem sui obitus imposuit filio nomen Cyrillus. Qui cum adolevisset, magna scientia et prudentia est praeditus.“, Polkowski 1885: 27). Самият Полковски е коригирал четенето *filio*, обелязвайки в апарата, че четенето трябва да е *sibi*, т.е. *си*. Той не е анализирал в сравнителен план това четене с фрагмента от служебника, съставен от Станислав Соколовски, където текстът е бил сериозно съкратен и се е получило началото, което озадачава и боландистите: “Светите изповедници и понтифици, братята Кирил и Методий, бяха синове на Константин Солунски, с прозвище Философ, гражданин на Константинопол. Щом възмъжали, приели презвитерски чин в Константинопол ...”(„Sancti Confessores et Pontifices Cyrillus et Methodius fratres, Constantini Thessalonicensis, cognomento Pbilosophi, civis Constantinopolitani erant filii. Cum adolevisset, Presbyteratus Ordinem Constantinopoli consecuti..“, Polkowski 1885: 29-30). Придържайки се към свидетелствата на Анастасий от споменатото писмо до Карл Плешиви и сведенията от предговора към превода на протоколите от Осмия вселенски събор от Анастасий, боландистите се опитват да възсъздадат образа на Константин-Кирил, като подчертават качествата му на образован и благочестив христинин. В тази възстановка, от една страна, виждаме по модела на агиографските текстове образа на светеца с апостолски живот, от друга страна, изграждането на този образ се получава с умело боравене с реторически похвати. В случая е използвана антитеза, тъй като благочестивият и мъдър Кирил изпъква на фона на вероломния Фотий, неразумно предложил на неопитните умове учението за двете души. В края на цитата от предговора на Анастасий Константин упреква Фотий, че е направил това, воден от страсти срещу патриарх Игнатий. Понеже не привеждат друг изворов материал, изглежда само от това място боландистите стигат до догадката за времето на описаните събития – 848 г. В това допускане основна роля играе фактът, че патриарх Игнатий е издигнат през предната 847 г. Въз основа на това боландистите и най-вероятно всъщност Хеншен, както смятат поколения учени след това, смята, че Хазарската мисия на Константин е започнала през 848 г. Ако проследим усилията на Пажи (1624–1699) (Pagius 1727: 601, 657), който пръв се заема с критика на хронологията на събитията в Аналите на Цезар Бароний, а покрай това и у Хеншен, също на Кол (1698–1778) (Kohlius 1729:134-135), Стршедовски (1679–1713) (Stredowsky 1710:87) и Асемани (Assemanus 1755: 8-9, 13-18), ще установим, че тази датировка на събитията не се променя особено много през следващите сто години (срв. Кискинова в: Асемани, Кискинова, Тъпкова-Заимова 1987:44). По-скоро обемът на аргументацията се разраства, но това в голяма степен се дължи на увеличената изворова база, която ползват споменатите историци, повечето от които са представители на клерикалната историография. Другите акценти, свързани с този период, които боландистите извеждат са: сред хазарите Кирил научил славянски език; изнамирането на нови букви, които имат различен графичен облик и не затрудняват грамотните по утвърдените латински и гръцки езици; превода на свещените книги; покръстването на хазарите. Прави впечатление, че откриването на мощите на св. Климент не е изведено като отделна тема, въпреки че Италианската легенда е оценена от боландистите като най-стария и най-достоверен агиографски източник. От краткото представяне е очевидно и грешното схващане, че хазарите са от славянското езиково семейство. Въпреки че като цяло подкрепя хронологията и изводите на Хеншен, Асемани ще подложи на критика твърдението, че св. Кирил научил за толкова кратко време славянския език при хазарите и ще посочи, че хазарите са от тюркската група⁸⁰.

⁸⁰ Assemanus 1755: 14, вж. също Кискинова (Асемани, Кискинова, Тъпкова-Заимова 1987:44).

Във въстановката на апостолските мисии на св. Кирил и Методий боландистите не споменават за покръстването на българите, въпреки че са го включили в уводния първи параграф на коментара и за това е станало дума покрай представянето на текстовете, които отпечатват в поредицата. Следващата апостолска мисия, за която говорят е тази сред моравците. Обяснението за нейното начало има силно емотивен и неисторически характер, в духа на агиографските текстове. Изтъква се, че вестта за покръстването на харазите се понесла из славянските княжества и така стигнала до „Растислав, могъщия княз на Моравците, ...който виждал, че неговия народ по свой почин се е оттеглил от почитането на идолите и жадувал да приеме християнската вяра“. Това накарало княза да изпрати пратеници при Михаил III да поиска да му бъде проведен св. Кирил. Трябва да отбележим, че боландистите погрешно отбелязват, че Растислав на други места е наричан „Свантоплут или Сентипулк“. Те изразяват предположение, че Растислав е отправил това свое искане преди 856 г., понеже в тази година византийският император Михаил отстранил под налягането на вуйчо си, кесаря Варда, патриарх Игнатий. На това място в текста Мисията не е свързана недвусмислено с 856 г., както е отразено в хронологическия индекс на тома. Подчертано е, че Методий тръгва като спътник на Кирил на тази втора по ред експедиция. Относно продължителността на престоя на братята сред моравците се цитира сведението от Италианската легенда, че те останали във Велеград в продължение на четири години и половина, след което по покана на папа Николай I се отправили за Рим. При пристигането им по време на ноемврийските иди на 867 г. Николай I вече е покойник и е избран нов папа Адриан II, който според боландистите посвещава Кирил и Методий в епископски сан. Хронологията на първия етап от дейността на светите братя е възприета от следващото поколение изследователи, за които вече споменахме. Тази част от въстановката на живота на Кирил и Методий, както и предстоятелството на Методий в Моравия, е изглеждала на боландистите сред най-сигурните и установени откъм фактология части от живота на св. Кирил и Методий благодарение на използваните източници. Колебанието им дали св. Кирил и Методий отново са се завърнали в Моравия след посвещаването им от папа Адриан според информацията от *Италианската легенда* по преписа на Дюшен е заявено явно в коментара. На това място те се спират и на годината на смъртта на Кирил, за която предполагат, че е настъпила в 868 г. и намират за необходимо да цитират като косвено потвърждение за настъпването ѝ преди 880 г. фрагмента от писмо 247 на Йоан VIII до Светопулк за ръкополагането на Вихинг за Нитренски епископ. Следвайки пътя на логиката те отбелязват, че в случай че Кирил е бил жив, не би било необходимо да бъде ръкоположен за епископ още един дякон или презвитер, посочен от Методий. Целият параграф за обосноваване приемането на датировка на смъртта на св. Кирил в края на 60-те години е логически необходим, за да се обяснят противоречията с някои от историографските и възникналите посредством тях агиографски и литургически текстове, произхождащи от бохемския ареал. Към това ни насочва началото на следващата глава на коментара, в което боландистите заявяват, че най-далече от истината се отклонява Георг Бартолд Понтан, който в първа книга на *Благочестива Чехия* пише, че в 894 г. поканеният от Светопулк Борживой бил обърнат в Христовата вяра с най-грижливо напътствие от страна на св. Кирил⁸¹. На споменатото от боландистите място Понтан следва като модел мотива за покръстването на Борживой, създаден от Вацлав Хайек от Либочани. Както отбеляза в една своя скорошна публикация И. Микулец (Mikulec 2014: 343) обаче, Понтан споменава на още две места в своя „революционен агиографски и исторически труд“ покръстването на Борживой. Веднъж в книга втора, озаглавена „За херцозите и кралете на Чехия“⁸² и отново, в книга

⁸¹ Pontanus A Braitenberg 1608: 2.

⁸² Pontanus A Braitenberg 1608: 12.

четвърта „За светите патрони“⁸³. Трябва да посочим, че Понтан не е напълно логически последователен относно покръстването на Борживой, защото в първа и четвърта книга споменава като покръстител на бохемския княз – Кирил, а във втора книга е разгърнат мотива за покръстването на Борживой при Светопулк, който призовава Методий да го конвертира. В книга четвърта пък разказът е компилиран по мотиви от четивото *Quemadmodum* в Краковския бревиарий от 1443 г., тъй като там се споменава че двамата братя идват от Александрия. Без да се занимават с тези текстови връзки, боландистите, спирайки се на първото място, където самия акт на покръстването е отнесен към празника Рождество на св. Йоан Кръстител, подлагат на съмнение да е възможно всички разказани в книга първа събития да са се случили във втората половина на 894 г., както и св. Кирил да е участвал в тях. Основен аргумент против според тях е писмото с известна дата от 880 г., в което се споменава за посвещаването в епископски сан на Вихинг. Любопитно е, че по подобен начин отхвърлят и покръстването от Методий в 894 г., без да цитират чии сведения оспорват. В заключение на въпроса от кого от двамата свети братя е бил покръстен чешкият княз, боландистите приемат, че е по-вероятно това да е бил св. Методий, понеже повечето източници – Козма Пражки, Енеа Силвио Пиколомини, Ян от Доубравка, които те приемат като авторитети, се съгласуват в това отношение. Относно времето на събитията не проявяват категоричност и предпочитат да се въздържат да изкажат мнение. Използвайки основно текста на Ян от Доубравка (Dubravius J. 1575: 33), реконструират накратко чешката политическа история от периода, за да очертаят събитията на фона, на които е възникнал спонтанният култ към Кирил и Методий и мястото, на което за пръв път им е оказана тази почит след издигане на храм на тяхно име. Ползвайки сведенията на Оломоуцкия епископ, те съобщават, че благодарение на чудесата, които братята извършвали приживе и след смъртта си и поради заслугите им за чешкия народ, Вратислав им съградил храм в Болеславия, т.е. култът е възникнал в началото на десетия век. Свидетелството, което боландистите експлицират е от особена важност в контекста на борбата на католичеството с протестантството и поради факта, че в случая става дума за канонизация, наложила се посредством традицията и предхождаща времето на въведената към края на XI в. специална процедура с епископска или папска санкция (Kemp 1945: 14). В 1634 г. с декрета *Caelestis Hierusalem cives* Урбан VIII установява като изключително право на римския папа беатификацията и канонизацията на светците (Caridi 2016: 137). В съвремението на боландистите едни от първите светци, удостоени с подобна почит са Филипо Нери и йезуитите Игнацио Лойола и Франсоа Ксавие. С декрета от 1634 г. се изключвала възможност за признаване на святост без предшестваща процедура по беатификация и канонизация, единственото изключение били светци с признат култ от незапомнени времена. Канонизационните практики са свързани и с включването на съответните паметни в Римския мартирологий, чрез което се засвидетелства универсален църковен култ. Следвайки тази логика и необходимостта от проследяването на наличието на всички елементи на култа – християнска почит на паметна дата, място на култа, чудеса и свети мощи – боландистите отново са се обърнали към бележките на кардинал Бароний към *Римския мартирологий* (Bollandus, Henschenius, Papebrochius, Meursius 1668b: *19B). Там, в цитат се съдържа кратка информация от Бароний, който съобщава, че е научил (*asserit*), че след смъртта им, те извършват чудеса и почиват в старо ковчеже под олтара на *същата църква*, в която са положени мощите на открития от св. Кирил св. Климент Римски (срв. Baronius 1585:165). Сведението за мощи и на двамата братя в Рим се популяризира благодарение на късните податки с легендарен характер от латиноезичната историография и агиография със славянски произход.

⁸³ Pontanus A Braitenberg 1608: 51.

Съобщението на Бароний е верифицирано от боландистите чрез справка в *Скритите съкровища на Града-майка* (*I tesori nascosti nell'alma Città di Roma*) от Отавио Панчироли (Panciroli 1600: 854). Всъщност Панчироли съобщава само за мощите на св. Кирил, епископ и апостол в Славония (*in Schiavonia*) които са положени в Сан Клементе и чиято памет на е на 9 март. В историята на изследванията по въпроса с цел установяване на съвременното местонахождение на мощите на св. Кирил особено място заемат публикациите на Л. Бойл, който провежда забележително разследване, включващо пълен анализ на текстовите свидетелства, отразяващи тяхното движение на Апенинския полуостров от Средновековието до ХХ в. (Boyle 1964:168-194). Той успява да издири частица от мощите на св. Кирил и да съдейства за завръщането ѝ в базиликата *Сан Клементе*. Историята на почитането на мощите обаче е по-широка тема, която е изследвана и във връзка с култа към св. Кирил и Методий в Чешкото и Полското кралства. В това отношение първите дирения отново свързваме с уводната статия на боландистите. Там присъства и едно свидетелство на техния събрат, фламандския йезуит Теодор Море (1602–1667)⁸⁴. Море е изпратен в Прага в началото на 30-е години на XVII в., но вследствие на шведското нашествие е принуден да я напусне и в следващите години преподава в Оломоуц, откъдето се завръща в 1634 г. Най-голяма част от своя живот Море прекарва преподавайки в Прага и Вроцлав. През 1658 г. той предприема дълго пътуване из Бохемия, Моравия и Австрия. Хеншен и Папebroх цитират едно негово писмо до Жан Боланд, изпратено от Бърно в същата година. В него се съобщава, че при посещението си в града Море видял в съкровищницата на колегиалната църква „Св. Петър“ много старо сребърно ковчеже с нетленна частица от ръката на св. Кирил. Боландистите не задълбочават повече въпроса. Съвременните учени обаче му отделят внимание особено във връзка с вписването на паметта на Св. Кирил и Методий в синодалните статuti на Пражкия и Оломоуцкия диоцез в средата на XIV в. и свързания с това ефект – издигане на техни олтари в най-значимите храмове в двата диоцеза: катедралата „Св. Вацлав“ в Оломоуц (1360 г.), катедралата „Св. Вит“ в Прага (1367 г.) и колегиалната църква „Св. Петър“ в Бърно (ок. 1480 г.) (Kalous 2014: 324). Съществува сведение, че колегиалната църква Св. Петър в Бърно получила като дарение от Августин Казеброт, епископ на Оломоуц (1467–1513), мощи на св. Кирил в 1508 г. (Samec 1992:50, цит. по Kalous 2014: 324). Вероятно Теодор Море свидетелства именно за тези мощи. Както е известно в края на XVI в. и през XVII в. във връзка с рекактолизацията в Чехия са правени няколко опита от страна на епископа на Оломоуц Станислав Павловски (1579–1599), кардинал Франц фон Дитрихщайн и кардинал Ернст фон Харах за измолване на мощите на светците от Рим, но всички приключват безуспешно (Бърлиева, Наумов 2005: 131-132, Parma 2014). По всичко личи обаче, че боландистите не са били известени за тези действия на чешкото духовенство, понеже се задоволяват само най-общо да споменат, че изглежда част от мощите са били пренесени „по-късно в Моравия“ и след това да цитират съобщението на Море.

След темата за мощите те включват един абзац за предполагаемо съчинение на св. Кирил, озаглавено *Морални апологии на св. Кирил* (*Apologiae morales S. Cyrilli*). Дават сведения, че е издадено от йезуита Балтасар Корде във Виена през 1630 г. Описват произхода на ръкописа и неговата направа, но атрибуцията на текста с основание им се струва твърде съмнителна⁸⁵. Поради това те прилагат сведението за него, но подчертават,

⁸⁴ За него вж. Sotwel, Pelzel 1872: 1380-1382, Nemelík 2019. Самият Т. Море е автор на една сбирка, озаглавена *Vitae Sanctorum qui peculiari officio colluntur in regno Bohemiae*, публикувана в Прага през 1649 г. – Сrv. Diercxsens 1773: 382. За момента не е известно да има запазен екземпляр – Сrv. <http://clavius.lib.cas.cz/katalog/l.dll?c1l~P=426186>.

⁸⁵ Текстът, за който споменават боландистите тук, е отпечатан за първи път в края на XV в. под заглавие *Speculum Sapientiae*. – вж. Sotwel 1969: 1376. Познат е и под името *Псевдо-Кирил*, понеже пълното заглавие

че въпросът трябва да се изследва допълнително, като се разучи дали има някаква следа от този текст в славянските съчинения.

Краят на коментара е без връзка с информацията за съчинението от предходния абзац и отново връща читателя към битността на св. Методий в Моравия и засвидетелстваното в писмо 268 от регистъра на Йоан VIII отношение на папството към него, с признание на неговата правоверност и заслуги⁸⁶. Въз основа на приведения дълъг цитат боландистите извеждат последната дата в хронологията на апостолските мисии на светите братя, която им е станала известна – 882 г. и заключават, че изглежда св. Методий е преживял повече трудности отколкото се разказват в житието, без да уточняват за кой текст става въпрос. Следвайки сведенията от чешката историография в заключението присъства неверния извод, че вероятно в писмото се отразява началото на преследването му от Светополк Младия (р. ок. 884-899). Времето на смъртта на Методий и мястото на неговия гроб остават извън обхвата на това най-ранно по-рода си научно дирене.

Събитията от моравската и благодарение на нея в чешката история, в които се приписва участие на Кирил и Методий до голяма степен имат един общ първоизточник в агиографските документи включени в *Acta Sanctorum* – Кристиановата легенда. Към мотивите заети оттам традицията добавя много детайли, изследването на които открива на по-късните изследователи връзките между отделните легенди и техния географски път. Първите светци от царстващата династия по време на чешкото покръстване – св. Людмила и св. Вацлав – ще намерят своето място в поредицата *Acta Sanctorum*, както заявяват именно в тази първа за чешката тема в поредицата уводна статия към деянията на св. Кирил и Методий (Bollandus, Henschenius, Papenbrochius, Meursius 1668b:*19B).

Чрез направения преглед и коментар в настоящата публикация се проследява формирането на латинската част на агиографското досие на Кирил и Методий и развитието на научния интерес към него по време на Контрареформацията под влиянието на общите тенденции на времето. Това е периодът, когато под напора на политическите и църковни събития, настъпва промяна в отношението към писането на история и използването на източниците. Във втората половина на XVII в. историята бавно се превръща в част от дисциплините в университетския курикулум в йезуитските колежи. В следствие на борбата и съперничеството между протестантизма и Католическата църква се появяват първите барокови поредици, посветени на житията на светците, а с тях се развива и утвърждава методика за проучване, коментиране и издаване на агиографските текстове. Въз основа на някои идеи инспирирани от Коментарите към Римския Мартирологий и Църковните анали на Цезар Бароний, в средите на йезуитите възниква най-прочутата агиографска поредица *Acta Sanctorum*. В унисон със зададената парадигма от Римския мартирологий на папа Григорий XIII в мартенския ѝ том боландистите включват св. Кирил и св. Методий като епископи на Моравия със седалище Оломоуц сред паметите за 9 март. Съгласно общата концепция на поредицата, огласена в трактата-надгробна похвала на основателя на обществото Жан Боланд, на възможно най-пълен анализ и исторически, литургически, текстологически коментар, са подложени всички писани на латински език и достъпни на първите изследователи свидетелства за светите братя. За да постигнат този резултат те са използвали, от една страна, най-богатата по онова време колекция от ръкописи и преписи на жития, чието начало поставя Росвейде, а от друга – мрежа от учени-кореспонденти. Сред

на книгата споменава *блажения епископ Кирил*, въпреки че няматекстовете вътре нямат нищо общо със светите отци с това име, нито със Славянския апостол : *Speculum sapientie beati Cirilli episcopi alias quadripartitus apologeticus vocatus. In cuius quidem proverbiiis omnis et tocius sapientie speculum claret*. Най-ранното достигнало до нас издание е това на Михаел Венслер, отпечатано в 1575 г. в Базел (<https://tudigit.ulb.tu-darmstadt.de/show/inc-iii-13/0001/image>, достъп 30 ноември 2021 г.)

⁸⁶ Текстът на писмото е достъпен на български в превод на Б. Примов, вж. ЛИБИ 2 1960: 177-178.

сътрудниците им, подпомогнали работата по агиографското досие на Кирил и Методий изпъкват имената на изтъкнати църковни писатели и учени от епохата като абат Угели, както и на йезуити – Гаманс, Крас, Море. Не е без значение отбелязването на факта, че някои от кореспондентите на боландистите, са едни от изтъкнатите преподаватели в йезуитските колежи в Чехия и Полша, тъй като това улеснява значително достъпа на боландистите до първичните текстови материали и до някои сведения от аутопсия. В резултат от работата на Хеншен и Папebroх в поредицата е утвърден образът на Кирил и Методий като евангелизатори на славянските народи, с акцент именно върху апостолската им мисия. Въз основа на анализа на историческите свидетелства в папски писма, писмата на Анастасий Библиотекар, предговора на Анастасий към протоколите от Осмия Вселенски събор и агиографските текстове, те предлагат първата по рода си хронология на апостолската дейност на Кирил и Методий. Издават и коментират четири текста – на т. нар. *Италианска легенда* (VHL 2073), *Моравската легенда* (VHL 2073z, VHL 2074), бревиарните четива *Блажения Кирил* (VHL 2075= excerpta ex VHL 8825) и фрагмент от Житието на св. Людмила, разказващ за тяхното дело в Моравия (VHL 5031). Приемат че първият е най-старият и приписват авторството му на Гаудерих от Велетри. До откриването на текстовете на славянските жития на светците, този текст е смятан за най-старото и най-важно свидетелство за живота и делото на светите братя. Обявявайки *Италианската легенда* за основен и генериращ някои по-късни текстове, създават ядрото, към което се добавят нови кирило-методиевски латински извори до XX век.

Настоящият преглед и коментар позволиха открояването на онези изводи на първите изследователи, които са останали константа, както и посочването на ревизии и решения на някои от въпросите, поставени от тях, от следващите поколения учени. Подчертахме, че, за да добием пълна представа за заслугите и величината на делото на първопроходците в кирило-методиевската проблематика е необходимо да излизаме извън тесните рамки на текста на първия коментар. Приведени бяха допълващи го сведения от други томове от поредицата, към които в някои от случаите самите боландисти правят препратки. От значение за оценка на метода на работа е и прегледът на помощната литература, която първопроходците са използвали за създаването на научната си студия. Наред с това бяха направени нови уточнения, свързани с изкривяването на някои от свидетелствата от литургическите четива за светците в полските и чешките служебници от XV–XVI в.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

- Асемани, Кискинова, Тъпкова-Заимова 1987 А с е м а н и, Йосиф Симоний, М. Ст. К и с к и н о в а, В. Т ъ п к о в а-З а и м о в а. *Календари на вселенската църква: за светите славянски апостоли Кирил и Методий*. София: Наука и изкуство, 1987 [Asemani, Josif Simonij, M. St. Kiskinova, V. Tăpkova-Zaimova. *Kalendari na vselenskata tsărkva: za svetite slavyanski apostolic Kiril I Metodij*. Sofia: Nauka I izkustvo, 1987].
- Бърлиева 1992 Б ъ р л и е в а, С. *Преписи на латински извори за св. Кирил и Методий от сбирката на библиотека Vallicelliana в Рим*. – *Palaeobulgarica*, 16 (1992) 3, 41–54 [Bărlieva, S. *Prepisi na latinski izvori za sv. Kiril i Metodiy ot sbirkata na biblioteka Vallicelliana v Rim*. – *Palaeobulgarica*, 16 (1992) 3, 41–54].
- Бърлиева 1995: Б ъ р л и е в а, С. *Италианска легенда*. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 2, И-О София, 1995, 140–146 [Bărlieva, S. *Italianska legenda*. – In: *Kirilo-Metodievaska Entsiklopediya*. Т. 2, I-O. Sofia, 1995,].

- Бърлиева 1998 Б ъ р л и е в а, С. *Агиографските творби за св. Кирил и Методий в Legenda Aurea на Яков Ворагински*. – В: Кирило-Методиевски Студии. Кн. 11., София, 1998, 5-120 [Bärliева, S. *Agiografskite sbornitsi za sv. Kiril i Metodiy v Legenda Aurea na Yakov Voraginski*. – In: Kirilo-Methodievski Studii. Кн. 11., Sofia, 1998, 5-120].
- Бърлиева 1998b Б ъ р л и е в а, С. *Латинско стихотворение от XII в. – още един кирило-методиевски извор*. – Старобългарска литература, 30, 1998, 3-15 [Bärliева, S. *Latinsko stihotvorenje ot XII v. – oshte edin kirilo-metodievski izvor*. – Starobălgarska literature, 30, 1998, 3-15].
- Бърлиева 2004 Б ъ р л и е в а, С. *От доминиканските лекционари до постридентските мисали – латинската литургична традиция за св. св. Кирил и Методий*. – В: Cultura Animi: Изследвания в чест на Анна Николова, София, 2004, 135-145 [Bärliева, S. *Ot dominikanskite leksionarii do postridentskite misali*. – In: Cultura Animi: Izsledvaniya v chest na Anna Nikolova. Sofia, 2004, 135-145].
- Бърлиева 2015 Б ъ р л и е в а, С. *Ad fontes – за славянските букви и кирило-методиевските извори от Западното средновековие*. – Bulgaria Mediaevalis 6 (2015), 47 – 57 [Bärliева, S. *Ad fontes – za slavyanskite bulvi I kirilo-metodievskite izvori ot Zapadnoto srednovekovie*. – Bulgaria Mediaevalis 6 (2015), 47-57].
- Бърлиева, Наумов 2005 Б ъ р л и е в а, С., А. Н а у м о в. *Моштите на св. Кирил и тяхната прослава през вековете*. – Старобългарска литература, 33-34 (2005), 126-144 [Bärliева, S., Naumow, A. *Moshtite na sv. Kiril i tyahnata proslava prez vekovete*. Starobălgarska literature, 33-34 (2005), 126-144].
- Влаевска 2010 В л а е в с к а, А. *Образът на княз Борис-Михаил в католическата историография IX-XV в. (от Регинон абат на Прюм до кардинал Цезар Бароний)*. – Fundamenta Europaea. Vol. V., № 8-9, Poznan-Uman, 2010, 47-64 [Vlaevska, A. *Obrazăt na knyaz Boris-Mihail v katolicheskata istoriografia IX-XVII v. (ot Reginon, abat na Pryum do cardinal Tsezar Baronij)* – Fundamenta Europaea. Vol. V., № 8-9, Poznan-Uman, 2010, 47-64].
- Влаевска-Станчева 2015 В л а е в с к а – С т а н ч е в а, А. *Св. Методий в латинската небогослужебна традиция до началото на Новото време*. – Старобългарска литература 52 (2015), 24-60 [Vlaevska – Stantcheva, A. *Sv. Metodiy v latinskata nebogosluzhebna traditsiya do nachaloto na Novoto vreme*. – Starobălgarska literatura 52 (2015), 24-60].
- Георгиев 1983 Г е о р г и е в, Е. *Двеста години научен интерес към Живота и Делото на Кирил и Методий*. – В: Кирило-Методиевски страници, София: Партиздат, 1983, 13-15 [Gueorgiev, E. *Dvesta godini nauchen interes kăm Zhivota i Deloto na Kiril I Metodiy*. – In: Kirilo-Methodievski stranitsi. Sofia: Partizdat, 1983, 12-15].
- Елевтеров 1989a Е л е в т е р о в, С. *Италианска легенда – нейната ръкописна и историческа съдба*. – Годишник на Софийския университет „Климент Охридски“. Факултет по Славянски филологии. Кн. 2 – Литературознание. София: УИ „Климент Охридски“, 1989, 5-64 [Elevterov, S. *Italianska legenda – nejnata răkopisna i istoricheska sădba*. – Godishnik na Sofijskiya universitet “Kliment Ohridski”. Fakultet po Slavyanski filologii. Кн. 2 – Literaturoznanie. Sofia: UI “Kliment Ohridski”, 1989, 5-64].
- Елевтеров 1989b Е л е в т е р о в, С. *"Италианската легенда" – първото житие на Константин-Кирил*. – В: Втори международен конгрес по българистика, София, 23 май - 3 юни, 1986 г. : Т. 21. Кирило-методиевистика : Симп. : Докл., София, 1989, 372-387 [Elevterov, S. *Italianskata legenda*". – părvoto zhitie na Konstantin-

- Kiril.* – In: Vtori mezhdunaroden kongres po bǎlgaristika, Sofia, 23 maj-3 yuni, 1986 g: T. 21. Kirilo-metodievistika: Simp.; Dokl., Sofia, 1989, 372-387].
- Заимова 1988 З а и м о в а, Р. *Някои италиански автори от XV в. за българската история.* – В: Сборник България, Италия и Балканите. Обществено-исторически и културно-естетически взаимоотношения, XV-XX в. София: БАН, 1988, 68-78. [Zaimova, R. *Nyakoi italianski avtori ot XV v. za bǎlgarskata istoriya.* – In: Sbornik. Bǎlgaria, Italiya i Balkanite. Obshtestveno-istoricheski i kulturno-esteticheski vsaimootnosheniya, XV-XX v. Sofia: BAN, 1988, 68-78].
- Заимова 1992 З а и м о в а, Р. *Българската тема в западноевропейската книжнина, XV–XVII век.* София, Унив.изд.“Св.Климент Охридски”, 1992, 226 с. [Zaimova, R. *Bǎlgarskata tema v zapadnoevropejskata knizhnina, XV-XVII vek.* Sofia, Univ. izd. “Sv. Kliment Ohridski”, 1992, 226 s.].
- Заимова 2011 З а и м о в а, Р. *Хан /кан/ Тервел – между традицията и модерността.* – В: Балканите, Модернизация, идентичности, идеи. Сборник в чест на 70-год. на проф. Надя Данова, София, Институт за балканистика, 2011, с. 616 – 635. [Zaimova, R. *Han /kan/ Tervel – mezhduraditsiata i modernostta.* – In: Balkanite. Modernizatsia, idendichnosti, idei. Sbornik v chest na 70-god. Na prof. Nadya Danova. Sofia: Institut za balkanistika, 2011, 616-635].
- Илиев 2020 И л и е в, Ив. И. *Жития на български светци в латинската традиция.* Благоевград: УИ „Неофит Рилски“, 2020. [Iliev, Iv. I. *Zhitiya na bǎlgarski svetzi v latinskata traditziya.* Blagoevgrad: UI “Neofit Rilski”, 2020].
- ЛИБИ 2 1960 Л а т и н с к и и з в о р и з а б ъ л г а р с к а т а и с т о р и я . Т. 2. София, 1960 [LIBI 2 1960 *Latinski izvori za bǎlgarskata istoria.* T. 2. Sofia, 1960].
- Милев 1956 М и л е в, Ал. Италианската легенда в нова светлина. – Исторически преглед, 3 (1956), 74-79 [Milev, Al. *Italianskata legenda v nova svetlina – Istoricheski pregled,* 3 (1956), 74-79].
- Мирчева, Бърлиева 1987 М и р ч е в а, Б., С. Б ъ р л и е в а. *Предварителен списък на кирилометодиевските извори.* – Кирило-Методиевски Студии, Кн. 4. София, 1987, 486-515 [Mircheva, B., S. Bǎrlieva. *Predvaritelen spisǎk na kirilometodievskite izvori.* – Kirilo-Methodievski Studii. Кн. 4., Sofia, 1987, 486-515].
- Начева 1995 Н а ч е в а, М. *Quemadmodum, De Sancto Cyrillo et Metudio legenda.* – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 2, И-О. София, 1995, 237-240 [Nacheva, M. *Quemadmodum, De Sancto Cyrillo et Metudio legenda.* – In: Kirilo-Methodievska Entsiklopediya. T. 2, I-O. Sofia, 1995, 237-240].
- Николова 1995 Н и к о л о в а, Св. *Извори.* – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 2, И-О. София, 1995, 60 – 88 [Nikolova, Sv. *Izvori* – In: Kirilo-Methodievska Entsiklopediya. T. 2, I-O. Sofia, 1995, 60-88].
- Николова 2019 Н и к о л о в а, Св. *Съвременните кирило-методиевски изследвания в Европа – посоки, резултати, перспективи.* – Palaeobulgarica, 43 (2019), №2, 3-18 [Nikolova, Sv. *Sǎvremennite kirilo-metodievski izsledvaniya v Evropa – posoki, rezultati, perspektivi.* – Palaeobulgarica, 43 (2019), №2, 3-18].
- Симеонова 2016 С и м е о н о в а, Л. *За историята на една Църковна история, или за Цезар Бароний и неговия век.* – Християнство и култура, 10 (2015) бр. 107, 67–74 [Simeonova, L. *Za istoriyata na edna Tsyrkovna istoriya, ili za Tsezar Baroniya i negoviya vek.* – Hristiyanstvo i kultura, 10 (2015) br. 107, 67-74.]
- Ситиров 1995а С о т и р о в, Г. *Кристианова легенда.* – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 2, И-О. София, 1995, 460-468 [Sotirov, G. *Kristianova legenda.* – In: Kirilo-Methodievska Entsiklopediya. T. 2, I-O. Sofia, 1995, 460-468].

- Сотиров 1995 С о т и р о в, Г. *Моравска легенда*. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 2, И-О. София, 1995, 728-732 [Sotirov, G. *Moravska legenda*. - In: Kirilo-Methodievska Entsiklopediya. Т. 2, I-O. Sofia, 1995, 728-732].
- Страдомски 2007 С т р а д о м с к и, Я. *Светите братя Кирил и Методий в католическата и в православната полемична литература в Полша през XVI–XVIII век*. – В: Кирило-Методиевски студии 17, София, 709-720 [Stradomski, J. *Svetite bratya Kiril i Metodij v katolicheskata i v pravoslavната polemichna literature v Polsha prez XVI–XVIII vek*. – In: Kirilo-Methodievski studii 17, Sofia, 709-720].
- Теодоров-Балан 1934 Т е о д о р о в-Б а л а н, А. *Кириль и Методи*. Т. 2. София, 1934. [Teodorov-Balan, A. *Kiril i Metodi*. Т. 2. Sofia, 1934.]
- Томова 1990 Т о м о в а, Е. *Кирилометодиевски четения в Софийския университет*. – *Palaeobulgarica*, 14 (1990), № 4, 119-121 [Tomova, E. *Kirilometodievski cheteniya v Sofiyskiya universitet*. – *Palaeobulgarica*, 14 (1990), № 4, 119-121].
- Antonio, and Antonio Carafa. 1591 A n t o n i o, and A. C a r a f a. *Epistolarum decretalium summorum pontificum. Tomus tertius*. Romae: In aedibus Populi Romani, 1591. https://books.google.bg/books?id=H2FoAAAACAAJ&printsec=frontcover&dq=Epistolarum+decretalium+summorum+pontificum.+Tomus+tertius&hl=bg&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=Methodio&f=false.
- Assemanus 1755 A s s e m a n u s, J. *Kalendaria Ecclesiae Universae*. Т. 3, Romae: Sumptibus Fausti Amidei, 1755.
- Aulus Gellius, Marshall 1968 A u l u s G e l l i u s, M a r s h a l l, P. K. A. *Gellii Noctes Atticae*. Т. 1. *Libri I – X*. Oxford: Clarendon Press, 1968.
- Balbin 1677 B a l b i n, B. *Bohuslai Balbini Epitome Historica Rerum Bohemicarum*. Pragae, 1677.
- Baronius, 1585 B a r o n i u s, Caesar. *Martyrologium Romanum ad novam Kalendarii rationem et Ecclesiasticae historiae veritatem restitutum Gregorii XIII Pontifici Maximi jussu editum. Accesserunt notations atque tractatio de Martyrologio Romano Auctore Caesare Baronio Sorano, Congregationis Oratorii presbytero*. S.l., 1585 <https://books.google.bg/books?id=74KkkobwXsgC&printsec=frontcover&hl=bg#v=onepage&q&f=false>
- Baronius 1601 B a r o n i u s, Caesar. *Annales Ecclesiastici*. Т. 1. Moguntiae: Iohannis Gymnici & Antonii Hierati Conlonensis, 1601.
- Baronius 1602 B a r o n i u s, Caesar. *Annales Ecclesiastici*. Т. 10. Romae: Typographia Vaticana, 1602.
- Baronius 1864 B a r o n i u s, Caesar. *Annales ecclesiastici denuo excusae et ad nostra usque tempora perducti ab Augustino Theiner Eiusdem Congregationis Presbytero, Sanctorum Tabulariorum Vaticani Praefecto*. Tomus primus. Barri-Ducis: Ludovicus Guérin editor, Parisiis 1864.
- Battistini 1930-1932 B a t t i s t i n i, M. *I padri bollandisti Henschenio e Papebrochio a Roma nel 1660-61*, in *Archivio della Società Romana di Storia Patria*, vol. 53-55, 1930-1932, 1-40.
- Betti 2014 B e t t i, M. *The Making of Christian Moravia (858–882). Papal Power and Political Reality* (= *East Central and Eastern Europe in the Middle Ages*, 450–1450. Vol. 24). Leiden–Boston: Brill, 2014.
- Boesch Gajano 1985 B o e s c h G a j a n o, S. *Dai leggendari medioevali agli "Acta Sanctorum". Forme di trasmissione e nuove funzioni dell'agiografia*. – *Rivista di storia e letteratura religiosa*, 21 (1985), 219-244.
- Boesch Gajano 1990 B o e s c h G a j a n o, S. *La raccolta di vite di santi di Luigi Lippomano: storia, struttura, finalità di una costruzione agiografica*. – In: *Raccolte di vite di santi*

- dal XIII al XVIII secolo. Messaggi, strutture, fruizioni, a cura di S. Boesch Gajano, Fasano di Brindisi 1990, 110-130.
- Boesch Gajano 2009 B o e s c h G a j a n o, S. *Dalle Raccolte di Vite di Santi agli Acta Sanctorum: Persistenze e Transformazioni fra Umanesimo e Controriforma*. – In: Godding, Robert, Bernard Joassart, Xavier Lequeux, and Vriendt F. (Eds.). *De Rosweyde aux „Acta Sanctorum“: la recherche hagiographique des Bollandistes à travers quatre siècles. Actes du Colloque international (Bruxelles, 5 octobre 2007)*(= Subsidia hagiographica, 88). Bruxelles, 2009, 5-34.
- Bollandus, Henschenius, Meursius 1643 B o l l a n d u s, J, G. H e n s c h e n i u s. *Acta Sanctorum Quotquot Toto Orbe Coluntur, Vel a Catholicis Scriptoribus Celebrantur, Quæ Ex Antiquis Monumentis Latinis, Græcis, Aliarumque Gentium Collegit, Digessit, Notis Illustravit Ioannes Bollandus Societatis Iesu Theologus, Seruata Primigenia Scriptorum Phrasi. Operam Et Studium Contulit Godefridus Henschenius Eiusdem Societatis Theologus. Prodit nunc duobus Tomis Ianuarius, in quo MCLXX. nominatorum Sanctorum et aliorum innumerabilium memoria vel res gestae illustrantur. Ceteri menses ex ordine subsequuntur*, Antverpiæ: Apud Iacobum Meursium,, 1643.
- Bollandus, Henschenius 1658 B o l l a n d u s, J, G. H e n s c h e n i u s. *Acta Sanctorum Quotquot Toto Orbe Coluntur, Vel À Catholicis Scriptoribus Celebrantur: Februarii Tomvs II*. Antverpiæ: apvd Iacobvm Mevrsivm, 1658.
- Bollandus, Henschenius, Papebrochius, Meursius 1668a B o l l a n d u s, J., G. H e n s c h e n i u s, D. P a p e b r o c h i u s, and J. M e u r s i u s. *Acta Sanctorum Martii T. I*. Antuerpiæ: Apud Iacobum Meursium, 1668.
- Bollandus, Henschenius, Papebrochius, Meursius 1668b B o l l a n d u s, J., G. H e n s c h e n i u s, D. P a p e b r o c h i u s, and J. Meursius. *Acta sanctorum martii a Joanne Bollando ... colligi feliciter coepta. A Godefrido Henschenio et Daniele Papebrochio ... aucta, digesta & illustrata. Tomus II. Cui praemittitur martyrologiorum antiquorum ordo ac ratio, cum genuino Martyrologio Bedae ... et Flori Lugdun. ad illud supplemento ... Subjunguntur acta Graeca intra diem IX et XIX mensis digesta*. 1668.
- Bollandus, Henschenius, Papebrochius 1695 B o l l a n d u s, J., G. H e n s c h e n i u s, D. P a p e b r o c h i u s, and J. Meursius. *Acta sanctorum Qvotqvot Toto Orbe Colvntvr, Vel A Catholicis Scriptoribvs Celebrantvr Iunius T. I Iunius T. I*. Antverpiæ: Apud Iacobum Meursium, 1695.
- Boyle 1964 B o y l e, L. O.P., *The Fate of the Remains of St. Cyril*. – In: Cirillo e Metodio. I santi Apostoli degli Slavi. Roma: Pontificio Istituto Orientale, 1964, 159-194.
- Canisius, Petrus, Braunsberger 1896 C a n i s i u s, P e t r u s, Otto Braunsberger. *Beati Petri Canisii, Societatis Iesu, Epistulae Et Acta: Vol. I*. Friburgi Brisgoviae: Herder, 1896.
- Caridi 2016 Caridi, C. *Making Martyrs East and West: Canonization in the Catholic and Russian Orthodox Churches*. Northern Illinois University Press, 2016.
- Caspar 1928 *Registrum Iohannis VIII. Papae ed. E. Caspar*. – In: Monumenta Germaniae Historica. Ep. VII. Epistolae Aevi Karoloni. 5. Berolini 1928, XIII-XXII, 1-272.
- Cerman 2017 C e r m a n, I. *Jesuit Historiography un Bohemia* – In: Jesuit Historiography Online. Brill Online June 2017 https://referenceworks.brillonline.com/entries/jesuit-historiography-online/jesuit-historiography-in-bohemia-COM_192532 (accessed June 2021).
- Chaloupecký 1939 Chaloupecký, V. *Prameny X. století: legendy Kristiánovy o Svatém Václavu a Svaté Ludmile*. V Praze, Národní výbor pro oslavu Svatováclavského tisíciletí. Praha, 1939.

- De Smedt 1907 De Smedt, Ch. *Bollandists*. – In: The Catholic Encyclopedia. Vol. 2, New York: Encyclopedia Press, 1907, 630-39.
- De Smedt 1908 De Smedt, Ch. *Les fondateurs de Bollandisme*. – In: Melanges Godefroid Kurth: recueil de memoires relatifs a l'histoire, a la philologie et a l'archeologie. Vol. 1, Paris: Champion, 1908, 295 - 303.
- Debois, Lemaitre 1993 D u b o i s, Dom J, and Jean L. L e m a î t r e. *Sources Et Methodes De L'hagiographie Médiévale*. Paris: Les Editions du Cerf, 1993.
- Delehaye 1934 D e l e h a y e, H. *Cinq leçons sur la méthode hagiographique*. Bruxelles, 1934.
- Delehaye 1959 D e l e h a y e, H. *L'oeuvre des Bollandistes à travers trois siècles 1615–1915* (= Subsidia hagiographica, 13A). Bruxelles, 1959.
- Devos 1954 D e v o s, P. *Chronique d'hagiographie slave. I. La Bohème, plaque tournante*. – *Analecta Bollandiana*, 72 (1954), 427- 438.
- Devos 1963 D e v o s, P. *Une mosaïque: la Légende morave des saints Cyrille et Méthode* - *Analecta Bollandiana*, 81 (1963), Issue 1-2, pp. 229-250.
- Devos 1975 D e v o s, P. *Textes dérivés de la «Légende italique»* – *Analecta Bollandiana*, 93 (1975), Issue 3-4, 261-268.
- Devos 1990 D e v o s, P. *Le dîner au Latran d'Hadrien II avec les Grecs en 868, sexta feria septuagesimae. Quel jour? Quels préliminaires?* – *Analecta Bollandiana*, 108 (1990), Issue 1-2, 183-191.
- Diercxsens 1773 D i e r c x s e n s, J. C. *Antverpia Christo Nascens Et Crescens Seu Acta Ecclesiam Antverpiensem Ejusque Apostolos Ac Viros Pietate Conspociuos Concernentia Usque Ad Seculum Xviii*. T. VII. 1607-1700. Antverpiae: Joannes Henricus van Soest, 1773.
- Duchesne 1641 Duchesne, A. *Historiae Francorum scriptores*. T. 3. Opera et studio F. Duchesne. Lutetiae Parisiorum, 1641.
- Dubravius J. 1575 D u b r a v i u s, Jo. *Io. Dubravii, Olomuzensis episcopi, Historia Boiémica a CL. V. Thoma Iordano Medico novis Genealogiarum, Episcoporum, Regum, Ducum Catalogis, necessariis quinque Annotationibus sic ornata & illustrata, ut nunc demum edita dici possit*. Basileae: Apud Petrum Pernam. 1575.
- Dubravius 1602 D u b r a v i u s, Jo. *Io. Dvbravii historia Bohémica, ab origine gentis, per diuersas temporum & familiarum vices, vsque ad Ferdinandi imp. & regis auspicia, deducta*. Hanoviae, typis Wecheliani, apud Claudium Marnium, & heredes Ioan. Aubrij, 1602.
- Dudik 1879 D u d i k, B. *Historische Forschungen in der kaiserlichen öffentlichen Bibliothek zu St. Petersburg*. – In: Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Classe, Band 95 (1879), Wien 1880, 329-382.
- Duthilleul 1933 Duthilleul, P. *Les sources de l'histoire des saints Cyrille et Méthode*. - *Échos d'Orient*, 34, n°179, 1935, 272- 306.
- Dobrovský 1823 D o b r o v s k ý, J. *Cyrril und Method der Slawen Apostel*, Prague, 1823.
- Dobrovský 1826 D o b r o v s k ý, J. *Mährische Legende Von Cyrril Und Method. Nach Handschriften Herausgegeben, Mit Andere Legenden Verglichen Und Erläutert, Von Joseph Dobrowsky*. Prag: Gedruckt Bei Gothlieb Harse Sahen, 1826.
- Dolbeau 1980 D o l b e a u, Fr. *Anciens possesseurs des manuscrits hagiographiques latins conservés à la Bibliothèque nationale de Paris*. – *Revue d'histoire des textes*, bulletin n°9 (1979), 1980. pp. 183-238.
- Dolbeau 2009 D o l b e a u, Fr. *Les sources manuscrits des Acta Sanctorum et leur collecte (XVIIe-XVIIIe siècles)*. – In: Godding, Robert, Bernard Joassart, Xavier Lequeux, and Vriendt F. (Eds.). *De Rosweyde aux „Acta Sanctorum“: la recherche hagiographique*

- des Bollandistes à travers quatre siècles. Actes du Colloque international (Bruxelles, 5 octobre 2007)(= Subsidia hagiographica, 88). Bruxelles, 2009, 105-147.
- Dragoun 1998 D r a g o u n , M. *Nezname články synodalnich statut pražske arcidieceze?*, in: Ivan Hlavaček – Jan Hrdina (ed.), *Facta probant homines. Sbornik příspěvků k životnímu jubileu prof. dr. Zdeňky Hledikové*, Praha 1998, 149-164.
- Dragoun 2008 D r a g o u n , M. *Kalendáře liturgických rukopisů jako datační pomůcka – <https://vmdelta.vkol.cz/cs/aktivity/konference-a-odborna-setkani/7--rocnik-odborne-konference/clanek/kalendare-liturgickyh-rukopisu-jako-datacni-pomucka/>* [accessed 26.09.2021]
- Dvornik 1974 D v o r n i k , Fr. *Which Councils are Ecumenical?* – Photian and Byzantine Ecclesiastical Studies. London, 1974, 314-328.
- Flacius Illyricus 1565 F l a c i u s I l l y r i c u s , M. *Nona centuria ecclesiasticae historiae, continens descriptionem amplissimarum rerum in regno Christi, quae nono post ejus nativitatem seculo acciderunt*. Basileae, 1565).
- FRB I 1873 *Fontes rerum Bohemicarum. T. 1. Vitae Sanctorum et Aliorum Quorundam Pietate Insignum*. Ed. J. Empler. Praze, 1873.
- FRB V 1893 *Fontes rerum Bohemicarum. T.5. Przibiconis de Radenin Dicti Pulkavae Chronicon Bohemiae*. Ed. J.Empler, A. Gebauer, Praze, 1893.
- Fros 1898 F r o s , H. *Bibliotheca hagiographica Latina antiquae et mediae aetatis: A-I*. Bruxellis, 1898.
- Georgiev 1939 G e o r g i e v , E. *Die Italienische Legende*. (Studia historico-philologica Sercicensia. Supplementi, 4), Sofia, 1939.
- Gheyn Van Den 1905 G h e y n Van Den, J. *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque royale de Belgique. T. 5. Histoire-Hagiographie*. Bruxelles: Henri Lamartin, Libraire-Éditeur, 1905.
- Godding 2010 G o d d i n g , R. *I primi bollandisti alla scoperta delle biblioteche romane (1660-1661)*. – *Gregorianum* , 91 (2010), № 3, 583-595.
- Hagek, Dobner, Victorinus 1765 W e n c e s l a i H a g e k A Liboczan, *Annales Bohemorum T. 3: E Bohemica editione Latine redditi, et notis illustrati a P. Victorino a S. Cruce e scholis piis, nunc plurimis animadversionibus historico-chronologico-criticis, nec non diplomatibus, literis publicis, re genealogica, numaria, variique generis antiquis aeris incisis monumentis aucti a P. Gelasio a S. Catharina eiusdem instituti sacerdote Quae Bohemiae Historiam Ab Anno DCCCLII. Usque Ad Annum DCCCCXXXVI. Complectitur*. Praeae : Kirchner, 1765.
- Havlík, Havlik, J. *Crasius, Ludovicus SJ, 1597–1677* – In: Historický ústav AV ČR projekt Řeholníci - katalog Clavius, <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/1.dll?hal~1000103436> (доступ 27.07. 2021)
- Hemelík 2019 Hemelík, M. *P. Theodorus Moretus, SJ: (portrét barokního učence)*. Jihlava : Jakub Novotný - Alcus, 2019.
- Joassart 2017 Joassart, B. *Les bollandistes: Un regard critique sur la sainteté du XVIIe siècle à nos jours*. Namur – Paris: Lessius, 2017.
- Josaphat, Welykyj 1952-1967 Josaphat, Saint U. A. P. J. K, and Athanasius G. WELYKYJ. S. *Josaphat Hieromartyr. Documenta Romana Beatificationis Et Canonizationis ... T. 1-3. Collegit Adnotationibus Illustravit Nec Non Introductione Auxit P. Athanasius G. Welykyj*. Romae, 1952-1967.
- Kalous 2014 K a l o u s , A. *The Tradition of Saints Cyril and Methodius in the Late Mediaeval Bohemian Lands*. – In: *The Cyril and Methodius Mission and Europe – 1150 Years Since the Arrival of the Thessaloniki Brothers in Great Moravia*. Brno, 2014, 322-329.
- Kalhous 2015 K a l h o u s , D. *Legenda Christiani and Modern Historiography*. Leiden-Boston: Brill, 2015.

- Kalhous 2018 K a l h o u s, D. *BOHEMI Prozesse der Identitätsbildung in frühpřemyslidischen Ländern (bis 1200)* (= Forschungen zur Geschichte des Mittelalters Bd. 24). Wien, 2018.
- Kemp 1945 K e m p, E. W. *Pope Alexander III and the Canonization of Saints: The Alexander Prize Essay*. – Transactions of the Royal Historical Society, Fourth Series, 27 (1945), 13-28.
- Koch 1934 K o c h, L. *Gamans, Johann SJ* – In: Jesuiten-Lexikon: Die Gesellschaft Jesu einst und jetzt. Paderborn: Verlag Bonifacius – Druckerei, 636.
- Kohlius 1729 K o h l i u s, J. P. *Introductio in historiam et rem literariam Slavorum, imprimis sacram s. historia critica versionum Slavonicarum maxime insignium, nimirum codicis Sacri et Ephreми Syri duobus libris absoluta*. Altonaviae: Impensis Jonae Kortens Bibliopolae, 1729.
- Koller 2005 K o l l e r, A. *Lippomano, Luigi*. – In: Dizionario Biografico degli Italiani - Volume 65 (2005) https://www.treccani.it/enciclopedia/luigi-lippomano_%28Dizionario-Biografico%29/ access august 2021
- Krafl 2003 K r a f l, P. *Synody a statuta olomoucké diecéze období středověku*, Pavel Krafl (ed.) (Práce Historického ústavu AVČR, Řada B, Editiones 2, Praha 2003).
- Loriquet 1904 L o r i q u e t, Hi. *Catalogue Général Des Manuscrits Des Bibliothèques Publiques De France. Départements 38.: Reims. T.1*. Paris, 1904.
- Ludvíkovský 1967 L u d v í k o v s k ý, J. *Tempore Michaelis Imperatoris. Legenda Moravica*. – In: Bartoňková, D. et al. *Magnae Moraviae fontes historici II, Textus biographici, hagiographici, liturgici*. Pragae: Stát. pedagog. naklad, 1967, 255-257.
- Ludvíkovský 1967b: L u d v í k o v s k ý, J. *Christianus Monachus*. – In: Bartoňková, D. et al. *Magnae Moraviae fontes historici II, Textus biographici, hagiographici, liturgici*. Pragae: Stát. pedagog. naklad, 1967, 186-188.
- Ludvíkovský 1967c: L u d v í k o v s k ý, J. *Legenda Quemadmodum*. – In: Bartoňková, D. et al. *Magnae Moraviae fontes historici II, Textus biographici, hagiographici, liturgici*. Pragae: Stát. pedagog. naklad, 1967, 289-296
- Ludvíkovský 1978 L u d v í k o v s k ý, J. *Christianus Monachus Ordinis S. Benedicti, Legenda Christiani: vita et passio Sancti Wenceslai et Sancte Ludmille ave eius*. Praha, Vyšehrad, 1978.
- Lukács 1978 L u k á c s, L. (ed.) *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae Societatis Iesu. T. I (1551–1600)*, Romae 1978.
- Martinov 1884 M a r t i n o v, J. *La légende italique des SS. Cyrille et Méthode*. – Revue des questions historiques, 36, 1884, 110–166.
- Martinov 1887 M a r t i n o v, J. *A propos de la légende dite italique*. – Revue des questions historiques, 41, 1887, 220-232
- Martyrologium Romanum 1583 *Martyrologium Romanum: Ad Novam Kalendarii Rationem Et Ecclesiasticae Historiae Veritatem Restitutum*. Venetiis: Sessa, 1583. <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb11228254?page=,1>
- Meyvaert, Devos 1955 M e y v a e r t, P, P. D e v o s. *Trois énigmes cyrillo-méthodiennes de la «Légende Italique» résolues grace a un document inédit*. – Analecta Bollandiana, 73 (1955), 375-461.
- Meyvaert, Devos 1956 M e y v a e r t, P, P. D e v o s. *Autour de Léon d'Ostie et de sa Translatio S. Clementis (Légende italique des ss. Cyrille et Méthode)*. – Analecta Bollandiana, 74 (1956), Issue 1-2, 189-240.
- Meyvaert, Devos 1956b M e y v a e r t, P, P. D e v o s. *La «Légende morave» des SS. Cyrille et Méthode et ses sources*. – Analecta Bollandiana, 74 (1956), 3-4, 441-469.

- Mikulec 2014 M i k u l e c, J. *The Tradition of Sts Cyril and Methodius in Baroque Bohemia*. – In: *The Cyril and Methodius Mission and Europe – 1150 Years Since the Arrival of the Thessaloniki Brothers in Great Moravia*. Brno, 2014, 342-349.
- Moretus 1908 M o r e t u s, H. *De magno legendario Bodecensi*. – *Analecta Bollandiana*, 27 (1908), 257-358.
- Muratori 1726 M u r a t o r i, L. A. *Chronicon Casauriense, sive Historia monasterii Casauensis Ordinis S. Benedicti, a Ludovico II imperatore anno D. 866 conditi auctore Iohanne Berardi. eiusdem coenobii monacho, ab eius origine usque ad annum MCLXXXII quo scriptor florebat, deducta, atque antea partim a Du-Chesnio, et Ughellio, partim a Dacherio edita, nunc autem in unum collecta, et ordinata, atque insigni mole Chartarum nondum editarum, e Christianissimi Regis Bibliotheca depromptarum locupletata. Additamentum ad Chronicon Casauriense nunc primum edita ex manuscripto codice Regiae Parisiensis Bibliothecae*. – In: M u r a t o r i, A. L. *Rerum Italicarum Scriptores*. T. 2, 2. Mediolani, 1726, coll. 767-1018.
- Officia Propria Sanctorum Bohemiae 1663 *Officia Propria Sanctorum, quorum memoria per Archidioecesis Bohemiae specialiter colitur, in gratiam totius Ceri Archidioeceseos nec non ad augendum praefatorum Sanctorum cultum denuo plenius collecta et edita, Anno MDCLXIII cum licentia Eminentissimi Principis Ernesti Cardinalis ab Harrach, Archiepiscopi Pragensis*. Pragae: Typis Universitatis Carolo-Ferdinandae in Collegio Societatis Iesu ad S. Clementem, 1663.
- Officia Propria Sanctorum Cathedr. Eccl. et totius dioecesis Olomouensis 1654 *Officia Propria Sanctorum Cathedralis Ecclesiae et Totius Dioecesis Olomouensis consensus et autorita Sancti Domini Nostri Urbani VIII, omnibus omnium ordinum sacerdotibus recitanda. Edita Nicolspurgi Typis Seminarii. Cardinal: a Casparo Hangenhofferio Anno MDCXXX. Recusa De Licent. Superiorum Olomucii, Anno MDCLIV, Typis Dorotheae Hradeczky Viduae*.
- Orlita 2016 O r l i t a, Z. *Olomoucká univerzitní knihovna od svého založení do zrušení jezuitského řádu (1566–1773)*. – In: Miloš Korhoň – Tereza Vintrová (eds.), *Chrám věd a múz. Dějiny vědecké knihovny v Olomouci*. Olomouc, 2016, 9-43.
- Overgaauw 1996 O v e r g a a u w, E. *Die mittelalterlichen Handschriften der Universitäts- und Landesbibliothek Münster*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1996.
- Pagius 1727 Pagius, A. *Critica Historico-Chronologica in Annales Ecclesiasticos Caesaris Baronii ... in Qua Rerum Narratio Defenditur, Illustratur, Suppletur*. Opus Posthumum. T. 3. Antverpiae: Sumptibus Fratrum De Tournes, 1727.
- Paoli 2012 Paoli, E. *Natali, Pietro de'*. – In: *Dizionario Biografico degli Italiani*. Volume 77
https://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-de-natali_%28Dizionario-Biografico%29/ (2012), access 2021.
- Parma 2008 P a r m a, T. *La riforma liturgica seicentesca a Olomouc. Edizione dei testi attinenti alle trattative del cardinale Dietrichstein con la Sacra Congregazione dei Riti*. – *Acta Universitatis Palackianae Olomouensis. Theologica Olomouensis*, 2009, 53-71.
- Parma 2013 P a r m a, T. *Cyrlometodějský kult v prostředí olomouckých biskupů raného novověku*. – In: JEMELKOVÁ SIMONA (red.), *Mezi Východem a Západem. Svätí Cyril a Metoděj v kultúre českých zemí*, Olomouc, Arcidiecézní muzeum v Olomouci 2013, 48-53.
- Parma 2013 P a r m a, T. *The legacy of Sts Cyril and Methodius in the plans for the Recatholicisation of Moravia*. – In: *The Cyril and Methodius Mission and Europe: 1150 Years Since the Arrival of the Thessaloniki Brothers in Great Moravia*, Pavel

- Kouřil et al., Brno: The Institute of Archaeology of the Academy of Sciences of the Czech Republic, 2014, 334-341.
- Pekař 1903 P e k a ř, J. *Nejstarší kronika česká. III. Text bodecenský.* – Český časopis historický IX (1903), 398-414.
- Pekař 1906 P e k a ř, J. *Die Wenzels-und Ludmila-Legenden und die Echtheit Christians.* Prag: A. Wiesner, 1906.
- Pekař 1908 P e k a ř, J. *Zprávy.* – Český časopis historický, 14 (1908), 472.
- Pelzel 1786 PELZEL, F. M. *Boehmische, Maehrische Vnd Schlesische Gelehrte Vnd Schriftsteller Avs Dem Orden Der Jesuiten Von Anfang Der Gesellschaft Bis Avf Gegenwaertige Zeit.* Prag, 1786.
- Petavius 1641 P e t a v i u s, D. *Rationarium temporum*, Paris 1641.
- Piccolomini 1532 P i c c o l o m i n i, Enea Silvio. *Historia Bohemica.: habes hic candide lector, Aeneae Sylvii de Bohemorum origine, atque gentis, moribus, ac institutis elegantissimum libellum complectentem simul variarum rerum, praecipue tempore Constantiensis ac Basiliensis gestarum, quibus author ipse interfuit, cognitionem, uti index haec omnia copiose demonstrabit.* Coloniae: apud Gothardum Hittorpium, 1532.
- Pietro Diacono, Bloch 1998 P i e t r o D i a c o n o, H. Bloch *The Atina dossier of Peter the Deacon of Monte Cassino: a hagiographical romance of the twelfth century.*Roma, Biblioteca apostolica vaticana, 1998.
- Podlaha 1922 P o d l a h a, A. *Soupis rukopisů knihovny metropolitní kapitoly pražské. Druhá část, Druhá část.* Praha: Čes. akademie věd a umění, 1922.
- Polkowski 1885 P o l k o w s k i, I. *Cześć śś. Cyrylla i Metodego w Polsce według ksiąg liturgicznych i legend od końca 13. wieku.* Kraków: Czas, 1885.
- Pontanus A Braitenberg 1608 P o n t a n u s A B r a i t e n b e r g, G. B. *Bohaemia pia. Hoc est historia brevis pietatem avitam Bohemiae e miraculis, ducibus et regibus, sanctis quoque, episcopis et archiepiscopis et ex aliis ostendens, quinque libris comprehensa. Accedunt insuper res quaedam gestae sub Ludovico rege hactenus non evulgata, authore ... Georgio Bartholdo Pontano a Braitenberg.* Francofurti, Apud C. Marnium et heredes J. Aubrii, 1608.
- Pratesi, Cherubini 2017-2019 P r a t e s i, A., P. C h e r u b i n i. *Iohannis Berardi Liber instrumentorum seu chronicorum Monasterii Casauriensis seu Chronicon Casauriense (Vol. 1-4),* Roma, 2017-2019.
- Pullapilly 1975 P u l l a p i l l y, C. *Caesar Baronius. Counter-reformation Historian.* Notre Dame, Indiana, 1975.
- Schmidl 1747 S c h m i d l, J. *Historiae Societatis Jesu provinciae Bohemiae pars prima.* Pragae 1747.
- Snopek 1918 S n o p e k, Fr. *Die Slavenapostel.* Kremsier: Academia Velehradensis, 1918.
- Snopek 1921 S n o p e k, Fr. *O působnosti slovanských apoštolů v Čechách a o křtu Bořivojově* – Časopis katolického duchovenstva, 1921, 2-4, 71-77.
- Socolovius 1614 S o c o l o v i u s, S. *Officia Propria Patronorum Regni Poloniae per R. Stanislaum Socoloviu, Serenissimi olim Stephani POLoniae Regis Theologum, Canonicum Cracoviensem, ex mandato Synodi Petricoviensis conscripta, Auctoritate Illustrissimi Cardinalis Georgii Radzivilii Episcopi Cracoviensis edita, Accessit Officium Sancti Casimiri Confessoris, ex decreto S.N.D. Clementis VIII. Pont. Max.* Antverpiae: Ex Officina Plantiniana, Apud Viduam et Filios Ioannis Moreti, 1614.
- Stowel, 1969 S o t w e l, Corder, Corderius, Baltasar. – In: Backer, A. D., Backer, Al. D., et Sommervogel, C. (Eds). *Bibliothèque des écrivains de la compagnie de Jésus ou notices bibliographiques. 1°. de tous les ouvrages publiés par les membres de la Compagnie de Jésus depuis la fondation de l'Ordre jusqu'à nos jours; 2° des apologies, des controverses religieuses, des critiques littéraires et scientifiques suscitées à leur sujet.* Nouvelle

- edition refondue et considérablement augmentée. T. 1. A-G. Liège-Paris, 1869, 1375-1377.
- Sotwel, Hartzheim, Driver 1869 S o t w e l, H a r t z h e i m, D r i v e r. *Gamans, Jean*. – In: Backer, A. D., Backer, Al. D., et Sommervogel, C. (Eds). *Bibliothèque des écrivains de la compagnie de Jésus ou notices bibliographiques. 1°. de tous les ouvrages publiés par les membres de la Compagnie de Jésus depuis la fondation de l'Ordre jusqu'à nos jours; 2° des apologies, des controverses religieuses, des critiques littéraires et scientifiques suscitées à leur sujet*. Nouvelle édition refondue et considérablement augmentée. T. 1. A-G. Liège-Paris, 1869, 2014-2015.
- Sotwel, Pelzel 1869: S o t w e l, P e l z e l. *Crasius, Luis, Kras*. – In: Backer, A. D., Backer, Al. D., et Sommervogel, C. (Eds). *Bibliothèque des écrivains de la compagnie de Jésus ou notices bibliographiques. 1°. de tous les ouvrages publiés par les membres de la Compagnie de Jésus depuis la fondation de l'Ordre jusqu'à nos jours; 2° des apologies, des controverses religieuses, des critiques littéraires et scientifiques suscitées à leur sujet*. Nouvelle édition refondue et considérablement augmentée. T. 1. A-G. Liège-Paris, 1869, 1451.
- Sotwel, Pelzel 1872: S o t w e l, P e l z e l. *Moretus, Theodore*. – In: *Bibliothèque des écrivains de la compagnie de Jésus ou notices bibliographiques. 1°. de tous les ouvrages publiés par les membres de la Compagnie de Jésus depuis la fondation de l'Ordre jusqu'à nos jours; 2° des apologies, des controverses religieuses, des critiques littéraires et scientifiques suscitées à leur sujet*. Nouvelle édition refondue et considérablement augmentée. T. 2. H-Q. Liège-Paris, 1872, 1380-1382.
- Stredowsky 1710 Stredowsky, J. G. *Sacra Moraviae Historia. Sive Vita SS. Cyrilli & Methodii. Genere Civium Romanorum Solisbaci* : Lehmann, 1710.
- Sullivan 2013 Sullivan, D. *Jean Bolland (1596-1665) and the Early Bollandists*. – In: *Medieval Scholarship. Biographical Studies on the Formation of a Discipline. Vol. 1. History*. H. Damico, J. B. Zavadil (eds.). New York: Routledge, 2013, 3-14.
- Surius 1586 S u r i u s, L a u r e n t i u s, Luigi Lippomano, and Jacob Mosander. *De Probatis Sanctorum Historiis: Partim Ex Tomis Aloysii Lipomani, Doctissimi Episcopi, Partim Etiam Ex Egregiis Manuscriptis Codicibus, Quarum permultae antehac nunquam in lucem prodierunt*. 7, [2], 7, [2]. Coloniae Agrippinae: Calenius & Quentel, 1586.
- Suysken 1755 S u y s k e n, C. *De S. Ludmilla, Vidua Mart. Bohemiae Ducissa et Patrona, tetimae in Bohemia. Commentarius Praevius*. – In: Bollandus, Ioannes S. I., Godefroy S. I. Henschen, Daniel S. I. Papenbroeck, François S. I. Baert, Conrad S. I. Janninck, Sollier J. B. S. I. Du, Jean S. I. Pien, Guillaume S. I. Cuypers, der B. P. S. I. Van, Jean S. I. Stiling, Jean S. I. Limpen, Jean S. I. Velde, C o n s t a n t i n S. I. S u y s k e n, Jean S. I. Perier, Urban S. I. Sticker, and Plassche B. A. Vander. *Acta Sanctorum Septembris: Ex Latinis & Graecis, Aliarumque Gentium Antiquis Monumentis, Servata Primigenia Scriptorum Phrasi. Septembris V. Antverpiae: Apud Bernardum Albertum vander Plassche, 1755, 339 – 355*.
- Suysken 1760 S u y s k e n, C. *De S. Wenceslao Martyre, Bohemiae Duce ac Patrono Vetero-Boleslaviae in Bohemia. Commentarius Praevius*. – In: Bollandus, Ioannes S. I., Godefroy S. I. Henschen, Daniel S. I. Papenbroeck, François S. I. Baert, Conrad S. I. Janninck, Sollier J. B. S. I. Du, Jean S. I. Pien, Guillaume S. I. Cuypers, der B. P. S. I. Van, Jean S. I. Stiling, Jean S. I. Limpen, Jean S. I. Velde, C o n s t a n t i n S. I. S u y s k e n, Jean S. I. Perier, Urban S. I. Sticker, and Plassche B. A. Vander. *Acta Sanctorum Septembris: Ex Latinis & Graecis, Aliarumque Gentium Antiquis Monumentis, Servata Primigenia Scriptorum Phrasi. Septembris VII. Antverpiae: Apud Bernardum Albertum vander Plassche, 1760, 718-825*.

- Ughelli 1659 Ughelli, F. *Historia de fundatione monasterii S. Clementis Insulae Piscariae*. – In: Italia Sacra. T. 6. Romae, 1659, 1291–1320.
- Ussher, Erlington 1833 Ussher, James, and Rich Elrington. *The Whole Works of the Most Rev. James Ussher ... with a Life of the Author and an Account of His Writings by Charles Richard Elrington: 12*. Dublin: Hodges and Smith, 1833.
- Vlaevska 2011 Vlaevska, A. *Fortuna di un racconto: la Conversione di Boris, Re dei Bulgari*. – Ricerche Slavistiche 9 (55) 2011, 223-237.
- Wiiuk Kojalowicz 1650 W i i u k K o i a l o w i c z, A. *Miscellanea rerum ad statum ecclesiasticum in Magno Lituaniae Ducatu pertinentium / collecta ab Alberto W i i u k K o j a l o w i c z Societ. Iesu, s. theol. doct. almae universitatis Vilnensis procancellario et ordinario s. theol. professore, vulgata superiorum permissu*. Vilnae 1650.

IN THE FOOTSTEPS OF THE BOLLANDISTS OR ON THE FIRST CONTRIBUTIONS TO THE ACADEMIC STUDY OF THE SOURCES FOR THE LIFE AND ACTIVITY OF STS. CYRIL AND METHODIUS
(SUMMARY)

This publication traces the shaping of the Latin hagiographic dossier on Cyril and Methodius under the impact of the trends of the Counter-Reformation. At the time, under the influence of political and ecclesiastical events, a significant change occurred in attitudes towards the writing of history and the use of sources. The first Baroque hagiographical series appeared as a result of the rivalry between Protestantism and the Catholic Church. Scholars of hagiographies developed a methodology for studying, commenting on, and publishing hagiographical texts. Based on some ideas inspired by the Commentaries on the Roman Martyrology and the Ecclesiastical Annals by Caesar Baronius, the most celebrated hagiographical series, the *Acta Sanctorum*, arose in Jesuit circles. In keeping with the paradigm set by Pope Gregory XIII's Roman Martyrology, in its March volume, the Bollandists include St. Cyril and St. Methodius as bishops of Moravia with the See of Olomouc among the memorials for 9 March. Led by the general conception of the series announced in the treatise-praise of the Founder of the Society, Jean Bolland, Henschen and Papebroch subjected all the testimonies about the holy brothers written in Latin and accessible to the first researchers to as complete an analysis and historical, liturgical, and textual commentary as possible. To achieve this they used, on the one hand, the richest collection of manuscripts and transcripts of hagiographies at the time, begun by Rosweide, and, on the other, a network of correspondent scholars. The names of eminent ecclesiastical writers and scholars of the era: Abbot Ughelli, as well as Jesuits - Jean Gamans, Ludovicus Crasius, Theodorus Moretus stand out among the collaborators on the hagiographic dossier of Sts Cyril and Methodius. Some of the Bollandists' correspondents were also distinguished professors at Jesuit colleges in Bohemia and Poland. Thus, they greatly facilitated the Bollandist' saccess to primary text sources and sent some autopsy reports. As a result, Hanschen and Papebroch presented St.Cyril and St. Methodius in the *Acta Sanctorum* as the Apostles of the Slavic peoples. Relying on the analysis of historical evidence in papal letters, the letters of Anastasius the Librarian, Anastasius' preface to the Protocols of the Eighth Ecumenical Council, and hagiographical texts, they offer the first-ever chronology of the apostolic activity of Sts Cyril and Methodius. They publish and comment on four texts - the so-called *Italian Legend* (BHL 2073), the *Moravian Legend* (BHL 2073z, BHL 2074), the Breviary readings *Blessed Cyril* (BHL 2075= excerpts ex BHL 8825) and a fragment of the *Life of St. Ludmila*, recounting their work in Moravia (BHL 5031). They accepted that the *Italian legend* is the oldest text and attributed its authorship to Gauderich of Velletri. Until the discovery of the Slavonic lives of the Saints, the *Italian legend* was considered the most important testimony to the life and work of the Holy brothers. Declaring it foundational and

generative of some later texts, the Bollandists created the core, to which later scholars added Cyrillo-Methodian Latin sources into the twentieth century.

This review and commentary paper highlights the conclusions of the early researchers that have remained a constant in scholarship. The paper also offers answers to some of the Bollandists' questions and revisions made by subsequent scholars. We have stressed that to appreciate the magnitude of the work of the pioneers in Cyrillo-Methodian studies it is necessary to go beyond the narrow confines of the text of the first commentary. That is why we give supplementary accounts from other volumes in the series. The Bollandists themselves made some of the references to readings in *Acta Sanctorum*. A review of the supporting literature they used to produce the scholarly study is also relevant in assessing the academic

Key words:

Cyril and Methodius, Latin hagiography dossier, Henschen and Papebroch, Beginning of the Cyrillo-Methodian Studies.

Stilyana Batalova
Cyrillo-Methodian research centre –
Bulgarian Academy of Sciences